

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕАТРУ, КІНО І
ТЕЛЕБАЧЕННЯ ІМЕНІ І. К. КАРПЕНКА-КАРОГО

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Пономаренко Олександра Анатоліївна

УДК 791-51:[141.338:930.85]

**НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСТЕЦЬКОГО ПРОЄКТУ
ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ ТА
ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ РИС СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО ПЕРСОНАЖА В АУДІОВІЗУАЛЬНИХ МИСТЕЦТВАХ**

021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво»

02 «Культура і мистецтво»

Подається на здобуття освітньо-творчого ступеня доктора мистецтва

Наукове обґрунтування творчого мистецького проєкту містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело О. А. Пономаренко

Творчий керівник:

Вітер В. П.

Заслужений діяч мистецтв України,

доцент, завідувач кафедри режисури телебачення

Науковий консультант:

Журавльова Т. В

Кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри кінознавства

КИЇВ – 2025

АНОТАЦІЯ

Пономаренко О. А. Особливості українського національного світогляду та їхній вплив на формування поведінкових рис сучасного українського персонажа в аудіовізуальних мистецтвах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Наукове обґрунтування творчого мистецького проєкту на здобуття освітньо-творчого ступеня доктора мистецтва за спеціальністю 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво». – Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, Міністерство культури та інформаційної політики України, Київ, 2025.

Зміст анотації. У полі даного наукового обґрунтування є процес впливу українського національного світогляду на поведінкові риси персонажа в сучасному аудіовізуальному мистецтві.

Актуальність мистецького проєкту полягає в потребі дослідження чинників формування українського національного світогляду в контексті його впливу на поведінку сучасних українських персонажів в аудіовізуальному мистецтві. В умовах війни росії проти України суспільство має гострий запит на створення поведінкової моделі героя-борця, героя-переможця як носія моральних цінностей для наслідування. Відомо, що в сучасному світі кінематограф найбільше впливає на культурну орієнтацію глядача. Це сприяє розумінню власної ідентичності в українському суспільстві на емоційно-чуттєвому рівні.

Мета дослідження полягає у встановленні закономірного зв'язку між причинами формування світогляду українського національного героя та специфікою проявлення його поведінкової природи в екранному творі. Основною ціллю дослідження є створення палітри поведінкових проявів українського персонажа в аудіовізуальних творах, що на несвідомому рівні сприймається глядачем та дозволяє транслювати тему екранного видовища максимально точно, сприяючи розвитку української культури.

Наукова новизна обґрунтування полягає в тому, що **вперше** досліджено

поведінку екранного персонажа як спосіб вираження українського національного світогляду. Дослідження чинників формування поведінки персонажів, їх ціннісних орієнтирів та мотиваційних важелів, що спонукають до проявлення поведінки, дозволяє створювати екранні образи, які органічно приймаються глядачами на інтуїтивному рівні, як еталонні моделі для наслідування.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у дослідженні процесу формування поведінки українського екранного персонажа під впливом різноманітних чинників, що обумовлюють специфіку прояву української національної етнопсихології.

У дослідженні вперше теоретично:

- здійснено порівняльний аналіз поведінки героїв з різних географічних регіонів України;
- означено вектори ціннісних пріоритетів, що дозволили сформулювати особливості поведінки архетипного українського екранного героя;
- окреслено діапазон тем, конфліктне вирішення яких буде здійснено за допомогою моделювання поведінки героїв, що викликають емоційне резонування у глядача внаслідок впізнаваності на інтуїтивному рівні.

Уточнено:

- причини формування поведінки сучасних українських національних екранних персонажів;
- особливості впливу жанрового рішення екранного твору на поведінку персонажів в аудіовізуальному мистецтві;
- режисерські механізми формування характеру персонажа за допомогою його поведінкових проявів.

У дослідженні вперше практично:

- обґрунтовано основні причини формування поведінки українського національного героя;

- побудовано механізм влучання теми аудіовізуального твору за допомогою поведінки екранних персонажів в емоційно-чуттєве поле глядацької аудиторії;
- окреслено основні принципи режисерської методології у виборі проявів поведінки персонажа відповідно жанру фільму;
- висвітлено поведінкові ознаки сучасного українського персонажа для створення світоглядної моделі, яку буде наслідувати глядач.

У першому розділі проаналізовано концепції українських етнопсихологів О. Кульчицького («Риси характерології українського народу») та В. Яніва («Нариси до історії української етнопсихології»). Розглянуто наукові праці А. Пономарьова та Я. Дашкевич.

Опрацьовано дослідження поведінкових проявів у фольклористичних студіях О. Бодяньського, П. Куліша, М. Драгоманова та ін.

Проаналізовано дослідження української поведінкової природи у наукових працях І. Франка, І. Нечуя-Левицького, науково-популярних есеях Л. Костенко, О. Забужко та ін.

Проаналізовано втілення образів характеру українського героя в творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, П. Загребельного та ін.

У другому розділі досліджено природу формування ціннісного світогляду української нації на підставі аналізу сакрального значення архаїстичних вірувань, що були сформовані за часів язичництва та були орієнтовані на природу довколишнього світу. Проаналізовано процес ціннісної трансформації українського екранного героя в різні культурно-історичні періоди. Визначальною науковою працею з дослідження режисерських методів творення образного рішення персонажа за допомогою поведінки стала В. Кісіна «Режисура як мистецтво та професія».

Уточнено зв'язок міфопоетичної спадщини українського народу та ціннісної орієнтації сучасного екранного героя в його поведінковому прояві.

Обґрунтовано процес безперервного наслідування традицій та культурних цінностей, що забезпечує збереження національної ідентичності попри історичні випробування, що долали українці. Артикульовано визначальні сутнісні орієнтири українського світогляду, особливості його чуттєво-емоційного та кордоцентричного проявлення.

У третій частині наукового дослідження предметно розглянуто зв'язок між ландшафтом походження, історичним минулим, політичними поглядами, релігійними переконаннями героя та проявом його поведінки в екранній історії. Розглянуто особливості адаптивних пристосувань персонажа відповідно до місця, часу та жанру екранного твору.

На прикладах досліджуваних аудіовізуальних творів сформульовано основні теми української ментальності та їх конфліктне втілення в екранній творчості. Розглянуто творчі доробки таких режисерів, як Л. Осика, І. Миколайчук, В. Івченко, Ю. Ілленка, М. Ілленка – приклади втілення характеру українського персонажа за часів радянської диктатури. Проаналізовано втілення українського характеру в аудіовізуальному мистецтві за часів Незалежності на прикладах фільмів О. Саніна, Д. Сухолиткого-Собчука, Я. Ладигіна, З. Буадзе, О. Березаня. Окрему частину дослідження становить аналіз творчості молодих режисерів майстерні В. Вітра, серед яких творчі доробки І. Висневського, О. Степашко, Я. Гонтар, О. Пономаренко.

Досліджено приклади проявів основних архетипів екранних персонажів (Великий Батько, Лицар, Тінь, Матір, Повія, Діва та інш.) в контексті теорії К.-Г. Юнга.

У висновках підкреслено актуальність предмета дослідження, перераховано наукові завдання, яких вдалось досягти, розкрито практичну цінність предмета для творчого освітнього процесу та галузі аудіовізуального мистецтва загалом.

Проведене наукове дослідження реалізовано в мистецькій складовій у вигляді науково-популярного фільму «Феномен поведінки», що містить п'ять розділів. Екранний твір складається з цитат досліджуваних екранних творів

(ігрових та документальних), аналізу та висновків авторки, графічних зображень зв'язку екранного образу, поведінки персонажа та процесу впізнавання глядачем.

Теоретичне і практичне дослідження спонукає до пошуку новаторських методів та інноваційних підходів до організації навчального процесу та формує основу для подальшої професійної діяльності українських режисерів аудіовізуальних творів.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел та додатків.

Ключові слова: *поведінка екранного персонажа, український світогляд, тема фільму, герой, впізнавання, глядач, ідентичність, аудіовізуальні мистецтва, архетип.*

SUMMARY

Ponomarenko O.A. Peculiarities of the Ukrainian national worldview and their influence on the formation of behavioral traits of the modern

Ukrainian character in the audiovisual arts. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Scientific substantiation of a creative art project for the degree of Doctor of Arts in the specialty 021 «Audiovisual Art and Production» – Kyiv National I. K. Karpenko-Kary Theatre, Cinema and Television University, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Kyiv, 2025.

Content of the annotation. The field of this scientific substantiation is the process of influence of the Ukrainian national worldview on the behavioral traits of the character in contemporary audiovisual art.

The relevance of the art project lies in the need to study the causes of the formation of the Ukrainian national worldview in the context of its influence on the behavior of contemporary Ukrainian characters in audiovisual art. The need for this lies in the urgent need to create a behavioral model of a fighter hero, a winning hero,

as a carrier of moral values and a role model of Ukrainian cultural orientation for the audience. Such influence will help Ukrainian society come closer to understanding its own identity on an emotional and sensual level.

The purpose of the study is to establish a natural connection between the reasons for the formation of the worldview of the Ukrainian national hero and the specifics of the manifestation of his behavioral nature in the screen work. The main purpose of the study is to create a palette of behavioral manifestations of the Ukrainian character in audiovisual works, which is perceived by the viewer at the unconscious level and allows to broadcast the theme of the screen spectacle as accurately as possible, contributing to the development of Ukrainian culture.

The scientific novelty of the substantiation is that the author is the first to study the behavior of a screen character as a way of expressing the Ukrainian national worldview. The study of the causes of the formation of character behavior, their value orientations and motivational levers that encourage the manifestation of behavior allows us to create screen images that will be organically accepted by viewers on an intuitive level as reference models for imitation.

The scientific novelty of the results obtained is the study of the process of shaping the behavior of the Ukrainian screen character under the influence of various factors that determine the specifics of the manifestation of Ukrainian national ethnopsychology.

In the study, for *the first time theoretically*:

- a comparative analysis of the behavior of characters from different geographical regions of Ukraine was carried out;
- the vectors of value priorities were identified, which allowed us to formulate the peculiarities of the behavior of the archetypal Ukrainian screen hero;
- outlined the range of topics whose conflict resolution will be carried out by modeling the behavior of characters that cause emotional resonance in the viewer due to intuitive recognition.

It is *clarified*:

- the causes of the formation of behavioral manifestations of modern Ukrainian national characters;
- peculiarities of the influence of the genre of the screen work on the behavioral nature of characters in audiovisual art;
- director's mechanisms of forming the character's character through its behavioral manifestation.

The study is the first to practically:

- the main reasons for the formation of the behavior of the Ukrainian national hero are substantiated;
- the mechanism of hitting the theme of an audiovisual work with the help of the behavior of screen characters on the emotional and sensual background of the audience is built;
- the basic principles of the director's methodology in the selection of behavioral manifestations in accordance with the genre of the screen work are outlined;
- the behavioral features of a modern Ukrainian character are highlighted for the development of the national outlook as a result of actualization of topics and recognition and imitation of the behavioral model of a modern hero by the audience.

The first chapter analyzes the concepts of Ukrainian ethnopsychologists O. Kulchytsky in his work “Features of the Characteristics of the Ukrainian People” and V. Yaniv in his work “Essays on the History of Ukrainian Ethnopsychology”. The scientific works on the study of Ukrainian ethnopsychology by A. Ponomarev and J. Dashkevych are reviewed and analyzed. The study of behavioral manifestations in the folklore of O. Bodiansky, P. Kulish, M. Drahomanov and others is also processed.

The research of Ukrainian behavioral nature in the scientific works of Franko I., Nechuy-Levytsky I., Lina Kostenko, O. Zabuzhko and others is analyzed.

The embodiment of the images of the character of the Ukrainian hero in the works of Taras Shevchenko, Lesya Ukrainka, Nechuy-Levytsky, Karpenko-Kary.

The second section examines the nature of the formation of the value worldview of the Ukrainian nation based on the analysis of the sacred meaning of

archaic beliefs that were formed in the times of paganism and were focused on the nature of the surrounding world.

The nature of the formation of the value worldview of the Ukrainian nation is studied on the basis of the analysis of the sacred meaning of archaic beliefs that were formed in the times of paganism and were focused on the nature of the surrounding world. The author analyzes the process of value transformation of the Ukrainian screen hero in different cultural and historical periods. The main scientific work on the study of directorial methods of creating a character's imaginative solution through behavior was the work of Kisin V. B. "Directing as an Art and a Profession".

The connection between the mythopoetic heritage of the Ukrainian people and the value orientation of the modern screen hero in his behavioral manifestation is clarified. The process of continuous inheritance of traditions and cultural values, which ensures the preservation of national identity despite the historical trials that Ukrainians have overcome, is substantiated. The defining essential landmarks of the Ukrainian worldview, the peculiarities of its sensory-emotional and cordocentric manifestation are articulated.

In the third part of the research, the connection between the landscape of origin, historical past, political views, religious beliefs of the character and the manifestation of his behavior in the screen story is substantively considered. The peculiarities of the character's adaptive adaptations to the place, time and genre of the screen work are considered.

On the examples of the studied audiovisual works, the main themes of the Ukrainian mentality and their conflictual embodiment are formulated. The creative works of such directors as L. Osyka, I. Mykolaychuk, V. Ivchenko, and Y. Illyenko are considered as examples of the embodiment of the Ukrainian character during the Soviet dictatorship. The author analyzes the embodiment of the Ukrainian character in audiovisual art during the period of Independence on the examples of films by O. Sanin, D. Sukholytkyi-Sobchuk, Y. Ladyhin, Z. Buadze, and O. Berezan. A separate part of the study is the analysis of the work of young directors of V. P. Vitra's

workshop, including the works of I. Vyshnevsky, O. Stepashko, Y. Hontar and O. Ponomarenko.

Examples of manifestations of the main archetypes of screen characters (Great Father, Knight, Shadow, Mother, Prostitute, Maiden, etc.) in the context of Jung's theory are studied.

The conclusions emphasize the relevance of the subject of the study, list the scientific tasks that have been achieved, and reveal the practical value of the subject for the creative educational process and the field of audiovisual art in general.

The conducted scientific research is realized in the artistic component in the form of a popular science film “The Phenomenon of Behavior”, consisting of five chapters. The screen work consists of quotes from the studied screen works (fiction and documentary), the author's analysis and conclusions, graphic images of the connection between the screen image and the character's behavior, and the process of recognition by the viewer.

The theoretical and practical research encourages the search for innovative methods and innovative approaches to the organization of the educational process and reflects the basis for further professional activity of Ukrainian audiovisual directors.

The work consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of references and appendices.

Keywords: behavior of the screen character, Ukrainian worldview, film theme, hero, recognition, viewer, identity, audiovisual arts, archetype.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, де опубліковані основні наукові результати дослідження:

1. Пономаренко О.А. Синкретична сутність поведінкової природи українського екранного героя. *Культура України*. 2023. Вип. 82. С. 94–98.

<https://doi.org/10.31516/2410-5325.082.11>

2. Пономаренко О.А. Екранний герой як камертон культурної орієнтації сучасного суспільства. *Науковий вісник*. 2024. Вип. 34. С. 160–166.

<https://doi.org/10.34026/1997-4264.34.2024.305209>

3. Пономаренко О.А. Культурна орієнтація суспільства «мімікрантів». Пошук національної самоідентифікації в екранній творчості. *Культура України*. 2024. Вип. 83. С. 114–122.

<https://doi.org/10.31516/2410-5325.083.13>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження

Участь у міжнародних наукових конференціях

(доповіді):

1. Пономаренко О. А. Еманация исполнителя, как решающий инструмент тематического раскрытия образа экранного героя. «*Режиссура экранних мистецтв: методологія навчання, інновації та досвід*»: V Міжнародна науково-практична конференція. (Київ, 14 березня 2020 року). Київ : Інститут екранних мистецтв КНУТКіТ імені І. К. Карпенка-Карого, Київ, 2020.

Участь у міжнародних наукових конференціях

(доповіді та публікація тез):

1. Пономаренко О. А. Поведінковий прояв культурних орієнтацій українського екранного героя в сучасних аудіовізуальних творах. *Глобальні інновації та спільні рішення в сучасній науці* : III Міжнародна наукова конференція. Польща. Лодзь, 9 листопада 2023 р. Лодзь, 2023. С. 171–176.

2. Пономаренко О. А. Поведінка – основний виражальний засіб характеру героя в аудіовізуальному творі. *Україна та Європа. Культура в глобальних викликах сьогодення* : Міжнародна наукова конференція. Київ, 20–21 вересня 2023 р. Київ, 2023. С. 123–126.

3. Пономаренко О. А. Прояв української ідентичності в поведінковій природі на прикладі фільму Олеся Саніна «Поводир». *Культурні орієнтації українського суспільства у сфері аудіовізуального мистецтва : сучасні виклики та проблеми* : I Міжнародна науково-творча конф. Київ, 20 березня 2024 р. Київ, 2024. С. 51–54.

4. Пономаренко О. А. Питання збереження самоідентичності українського соціуму в процесі загальної глобалізації світу. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство*. VI Міжн. наук.-практ. конф. Київ, 27–28 березня 2024 р. Київ, 2024. С. 191–192.

Апробація творчого мистецького проєкту:

1. Пономаренко О. А. «Безталанна. Нездійснення» – спроба переосмислення головних архетипів української ментальності у п'єсі І. К. Карпенка-Карого. *Реалізація процесу осмислення теми зради в поведінковому прояві головних героїв п'єси (4 грудня 2021 року)*. Київ: Національний Центр Театрального Мистецтва імені Леся Курбаса, 2021.

2. Пономаренко О. А. Роль Міріам у виставі «Одержима». *Спроба сценічної*

реалізації конфліктної природи українського національного героя (15–16 лютого 2022). Київ: Національний Центр Театрального Мистецтва імені Леся Курбаса, 2022.

3. Пономаренко О. А. Мистецький вплив тематичного влучання екранного твору в емоційний світ глядача. *Майстер-клас в межах показу екранних робіт ТО ВІТРЯК (7 грудня 2021)*. Київ: Київська Мала Опера, 2021.

4. Пономаренко О. А. Практичне втілення проявів поведінкової природи українського національного героя. *Образне вирішення персонажу Міріам у виставі за поемою Лесі Українки «Одержима» (9 жовтня 2021 року)*. Київ: Камерна сцена імені Сергія Данченка театру ім. І. Франка. м. Київ, 2021.

5. Пономаренко О. А. Спроба осмислення емоційного становлення героя в контексті конфлікту бажання і страху в поетичній творчості І. Франка. *Франко. Лірика. Поетично-музична композиція (7 жовтня 2022 року)*. Київ: Київська Мала опера, 2022.

6. Пономаренко О. А. Дослідження щільності зв'язку системи виконавець – глядач на підґрунті впізнаваності теми за рахунок поведінки героїв. *Ще одна Різдвяна історія. Театралізоване видовище для дітей із центрів соціально-психологічної реабілітації (30 грудня 2021 року)* Київ: Київська Мала опера, 2021.

7. Пономаренко О. А. «Кулішіада» – спроба прогнозування тематичного спрямування українського героя. *Вистава «Блаженний острів» (23 червня 2023 року)*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023.

8. Пономаренко О. А. Апробація викладацької практики. *Відкритий показ курсових робіт студентів 2 курсу кафедри режисури телебачення майстерні О.Пономаренко «Крихкі серця» (17 грудня 2023 року)*. Київ: Кафедра режисури телебачення, Інститут екранних мистецтв КНУТКиТ імені І. К. Карпенка-Карого, 2023.

9. Пономаренко О. А. Ціннісне проявлення архетипного українського героя. *Аналіз поведінкової природи персонажів у виставі «Лісова пісня» (10–11 травня 2024 року)*. Київ: КНУТКиТ імені І.К.Карпенка-Карого, 2024.

10. Пономаренко О. А. Апробація викладацької практики. *Відкритий показ курсових робіт студентів 3 курсу кафедри Режисури телебачення майстерні О. Пономаренко «Монумент» (17 грудня 2024 року)*. Київ: Кафедра режисури телебачення, Інститут екранних мистецтв КНУТКиТ імені І. К. Карпенка-Карого, 2024.

11. Пономаренко О. А. Реалізація поведінкової природи українського національного героя у творчості І. К. Карпенка-Карого. *Вистава «Безталання» (14–16 грудня 2025 року)*. Київ: Народний музичний дитячий театр FatasiaNew, 2025.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1	25
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	25
1.1. Історіографія та джерельна база.....	25
1.2. Категоріально-понятійний апарат.....	34
1.3. Мистецька рефлексія основних поведінкових рис українського національного характеру.....	38
РОЗДІЛ 2	46
ХУДОЖНІ ОСНОВИ ВТІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ НА ЕКРАНІ	46
РОЗДІЛ 3	69
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ ЯК ОБ'ЄКТ НАСЛІДУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ	69
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ	93
<i>ФІЛЬМОГРАФІЯ</i>	93
Додаток Б.....	106
Додаток В.....	107
Додаток Г.....	108
Додаток Ґ.....	109
Додаток Д.....	110
Додаток Е.....	111
Додаток Є.....	112
Додаток Ж.....	113
Додаток З.....	114
Додаток И.....	115
Додаток І.....	116
Додаток Ї.....	117
Додаток Й.....	118
Додаток К.....	119

Додаток Л.....	120
Додаток М.....	121
Додаток Н.....	122

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає у нагальній потребі визначення актуальних та «життєздатних» тем в українському аудіовізуальному видовищі, які б задовольняли потребу сучасного глядача в становленні архетипічної самості. В час перманентних змін естетичних орієнтирів (національно-визвольних змагань 1918-1920 р.р., радянської доби, здобуття незалежності, виникнення нових економічних відносин, майданів, війни, що почалася у 2014 р. та розширилася до масштабу геноциду у 2022 р.) розуміння героя в українському аудіовізуальному мистецтві зазнало естетичної та моральної трансформації. Важкі випробування, що лягла на плечі українського народу на шляху виборювання власної незалежності та відстоювання права на самобутність, створили потужний імпульс для переосмислення та формування нового українського героя в аудіовізуальному мистецтві. Героя, чий образ буде уособленням архетипу самості та носієм загальнолюдських цінностей, чия поведінка стане об'єктом наслідування, як модель успішності.

Аналіз чинників формування поведінки українських персонажів в екранних творах дозволить створювати історії, що транслюватимуть морально-естетичні цінності, притаманні українському національному світогляду. Емоційно-чуттєвий вплив екранного героя на глядача, сприятиме тематичному розкриттю фільму та моделюванню еталонного образу героїчної поведінки. Актуалізація наслідування поведінкової моделі героя, своєю чергою, сприятиме розв'язанню питання відновлення власної ідентичності, що в процесі історичного шляху українського народу зазнало масштабних трансформаційних змін та викривлень.

Це дозволить визначити ціннісні пріоритети та окреслити узагальнений образ екранного героя, що уособлює в собі емоційний орієнтир, який здатен консолідувати навколо себе значну кількість глядацької аудиторії. Стане втіленням очікуваного героя, світоглядні цінності якого будуть резонувати у світі емоційних потреб сучасного глядача.

Джерельно-аналітична база дослідження ґрунтується на аналізі фундаментальних праць з етнопсихології. У науковій праці В. Вундта «Психологія народів. Дослідження законів розвитку мови, міфів і звичаїв» [91] об'єктом є мова, міфи та звичаї народу, що реалізують уявлення, почуття та волю. Концепція «Психології народів» В. Вундта стала основою етнопсихологічних досліджень українських науковців О. Кульчицького [41] та В. Янів [88]. Наукові надбання саме цих науковців визначили вектор дослідницької діяльності у даній науковій роботі.

Теорія архетипів К.-Г. Юнга [87] визначає вектор дослідницької роботи у процесі аналізу архетипічних моделей проявлення поведінки екранних персонажів. Опрацьовано наукові праці М.-Л. Фон Франц [74], Дж. Кемпбелла [29] з дослідження психологічних типів поведінки.

Питому вагу в дослідженнях процесів формування української ментальності становлять праці українського історика Я. Дашкевича [19]. Етнологічні розвідки А. Пономарьова [66] дозволили провести аналіз причин формування певних поведінкових проявів в контексті культурно-історичних умов формування українського світогляду.

Основою аналізу українського національного світогляду стали наукові праці П. Куліша [38], І. Нечуя-Левицького [54], [55], І. Франка [75], [76], [77], М. Драгоманова [20], Л. Мушкетика [51], Г. Сковороди [69], П. Чубинського [84], І. Котляревського [36], М. Грушевського [17], І. Огієнко [58], М. Ткача [73].

Я. Ярема виокремив чотири типи національного українського характеру, спираючись на аналіз творчості М. Гоголя, Г. Сковороди, І. Вишенського та Т. Шевченка [89]. Сутнісне розуміння поняття «національний характер» стало магістральним в розвідці В. Купчишиної та Н. Макогончук [42].

Грунтовне дослідження наукових праць українських фольклористів здійснив Я. Гарасим [11].

Є. Маланюк [45], Л. Костенко [35], О. Забужко [23], [24], П. Грабовський [16], Б. Цимбалістий [82], О. Тетерич [72], В. Храмова [81], В. Світлицька [68] колом своїх наукових інтересів визначили дослідження прояву характеру

українського героя у фольклорі, побуті, соціологічних групах, культурно-історичних проявах.

В науковому дослідженні розглянуто дослідження архетипу батька в українському екранному мистецтві, що провів В. Никоненко у своєму дисертаційному дослідженні [57].

Опрацьовано питання визначення феномену героїзації в сучасному медіапросторі, викладені у дисертаційному дослідженні О. Голобородько [13].

Осмилено архетип культурного героя в українській екранній традиції, що було досліджено Н. Ковтун [33].

У своїй науковій праці В. Кісін «Режисура як професія і мистецтво» [30], [31] розглядає режисерські методи роботи зі створення поведінки власне українського екранного героя.

Опрацьовані роботи І. Зубавіної [26], [27], Г. Погребняк [65], К. Мурованої [50], С. Гулевського [18], Т. Журавльової [22], Є. Ворожейкіна [9], О. Безручко та Н. Степаненко [3], що досліджують та розкривають процес перетворення сукупного людського досвіду в проявлену поведінку екранного героя.

Крім літературних джерел у дослідженні здійснюється аналіз аудіовізуальних творів таких режисерів: Л. Осики, І. Миколайчука, Ю. Ілленка, М. Ілленка, Б. Івченка, Ю. Ткаченка, О. Саніна, З. Буадзе, Я. Лодигіна, О. Березаня, М. Латика, Д. Сухолиткого-Собчука, Н. Романченка, О. Степашко, Я. Гонтар, І. Висневського, О. Пономаренко.

Дослідницька складова є частиною творчого-мистецького проєкту та пов'язана з його творчою мистецькою компонентою. Жанр мистецької складової – науково-популярний фільм. Для цілісної реалізації проєкту, у творчій мистецькій складовій використано авторський коментар, що спирається на теоретичні дослідження цієї роботи.

Мета і завдання. *Мета дослідження* полягає у дослідженні поведінки екранних персонажів, які демонструють світоглядні цінності українського національного менталітету, задля визначення основних тематичних векторів

розвитку українського аудіовізуального мистецтва як способу проявлення власної самості.

Реалізація даної мети зумовила виконання наступних наукових *завдань*:

- *простежити* географічні та культурно-історичні аспекти впливу на формування поведінкових ознак українського екранного персонажа;
- *визначити* вплив української міфопоетичної спадщини на формування поведінкової природи національного героя в екранній творчості;
- *висвітлити* вплив ціннісних орієнтацій, проявлених в поведінці екранних персонажів за різних політичних реалій: радянської диктатури та років Незалежності України;
- *охарактеризувати* процес творення образу героя за допомогою селекції поведінкових пристосувань відповідно до жанру екранного твору;
- *визначити* основні маркери поведінкового прояву українського національного героя аудіовізуальних творів, що транслює ціннісний світогляд нації та постає об'єктом наслідування внаслідок масштабного резонування з чуттєво-емоційним світом глядацької аудиторії;
- *окреслити* діапазон актуальних тем майбутніх екранних творів, що дозволить реалізувати конструктивний діалог з потенційним глядачем.

Предмет і об'єкт дослідження. *Об'єктом* дослідження є аудіовізуальні твори українського виробництва за радянських часів (з 1970-их р.р.), екранні твори часів Незалежності України та дипломні роботи молодих режисерів майстерні Василя Вітра.

Предмет дослідження – поведінка сучасного українського персонажа в аудіовізуальному мистецтві як прояв національного світогляду.

Методи та способи вирішення поставлених завдань. Окрім загальнонаукових *методів* дослідження (аналіз, синтез, спостереження, узагальнення) у роботі використано експеримент, в ході якого спостережено та проаналізовано поведінку українських персонажів, що є представниками

архетипічних образів української ментальності у дипломній виставі курсу режисерів телебачення майстерні Василя Вітра «Лісова пісня» за драмою-феєрією Лесі Українки та «Кулішеада» («Блаженний острів Куліша»), реалізовану у театральному об'єднанні «Голос» молодіжного центру КНУ імені Тараса Шевченка. В ході дослідження застосовано методи індукції та дедукції. Здійснено спостереження впливу досліджуваного екранного матеріалу на емоційно-чуттєвий світ різної глядацької аудиторії під час проведення показів та аудиторної роботи зі студентами.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у дослідженні процесу формування поведінки українського екранного персонажа під впливом різноманітних чинників, що обумовлені специфіку прояву української національної етнопсихології.

У дослідженні вперше теоретично:

- здійснено порівняльний аналіз поведінки героїв в різних географічних регіонах України;
- означено вектори ціннісних пріоритетів, що дозволили сформулювати особливості поведінки архетипного українського екранного героя;
- окреслено діапазон тем, конфліктне вирішення яких буде здійснене за допомогою моделювання поведінки героїв, що викликають емоційне резонування у глядача на інтуїтивному рівні.

Уточнено:

- чинники формування поведінкових проявів сучасних українських екранних персонажів;
- особливості впливу жанрової приналежності екранного твору на поведінкову природу персонажів в аудіовізуальному мистецтві;
- режисерські механізми формування характеру персонажа за допомогою його поведінкового прояву.

У дослідженні вперше практично:

- обґрунтовано основні чинники формування поведінки українського національного героя;
- побудовано механізм влучання теми аудіовізуального твору за допомогою поведінки екранних персонажів в емоційно-чуттєве поле глядацької аудиторії;
- окреслено основні принципи режисерської методології у виборі проявів поведінки відповідно жанрового рішення екранного твору;
- висвітлено поведінкові ознаки сучасного українського персонажа задля розвитку національного світогляду внаслідок актуалізації тем та впізнавання й наслідування поведінкової моделі сучасного героя залученою глядацькою аудиторією.

Практичне значення отриманих результатів. Здійснення порівняльного аналізу поведінки героїв з різних географічних регіонів України, таких, що мають різну історію формування ціннісних пріоритетів, дозволить сформулювати особливості поведінки архетипного українського екранного героя. Це дозволить визначити вектор тем, конфліктне вирішення яких буде здійснено за допомогою моделювання поведінки героїв, що викликають емоційне резонування у глядача внаслідок впізнаваності на інтуїтивному рівні. Визначення характерних поведінкових ознак сучасного українського персонажа, обумовлених специфікою національного світогляду, сприятиме відновленню національної ідентичності внаслідок актуалізації тем та впізнавання й наслідування поведінкової моделі сучасного героя залученою глядацькою аудиторією.

Теоретичні напрацювання та висновки з наукового обґрунтування можуть частиною навчального процесу студентів мистецьких закладів вищої освіти та під час творчих практичних занять: «робота режисера з актором», «пластичне втілення екранного твору», «виконавська майстерність». Навчально-наукові рекомендації з набуття навичок процесу створення екранних видовищ можуть бути корисними викладачам мистецьких закладів 3 та 4 рівня акредитації. Викладені в науковому обґрунтуванні принципи вирішення поведінкового прояву

екранних персонажів пропонуються для використання в роботі над різножанровими проєктами у кіно- та телевиробництві.

Апробація матеріалів дослідження здійснювалася паралельно в обох компонентах: за допомогою наукової та мистецької складових творчого мистецького проєкту. Отримані результати наукової складової апробовані у доповідях та тезах наукових конференцій: «Режесура телебачення – екранне мистецтво: методологія, навчання, інновації та досвід» (11 травня 2020 р.), всеукраїнській науково – практичній конференції «Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство» (9 листопада 2023 р.), міжнародній науково – практичній конференції «Проблеми методології сучасного мистецтвознавства та культурології» (15–16 листопада 2023 р.), міжнародній науково-творча конф. «Культурні орієнтації українського суспільства у сфері аудіовізуального мистецтва: сучасні виклики та проблеми» (20 березня 2024 р.), IV міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні дослідження в галузі культури і мистецтва» (24 жовтня 2024 р.).

Апробація мистецької складової проєкту здійснено в рамках наступних подій та заходів: вистава «Безталанна. Нездійснення» – спроба переосмислення головних архетипів української ментальності у п'єсі І. К. Карпенка-Карого. Реалізація тематичного осмислення теми зради в поведінковому прояві головних героїв п'єси, Нац. центр театр. мист. ім. Леся Курбаса, м. Київ, 4 грудня 2021; Роль Міріам у виставі «Одержима» – спроба сценічної реалізації конфліктної природи українського національного героя, Нац.центр театр. мист. ім. Леся Курбаса, місто Київ, м. Київ, 15–16 лютого 2022; Мистецький вплив тематичного влучання екранного твору в емоційний світ глядача, Майстер-клас в межах показу екранних робіт ТО ВІТРЯК, Київська Мала Опера, м. Київ, 10 грудня 2021; Практичне втілення проявів поведінкової природи українського національного героя в образному рішенні Міріам у виставі за поемою Лесі Українки «Одержима» Камерна сцена ім. Сергія Данченка театру ім. І. Франка.м. Київ, 9 жовтня 2021; Спроба осмислення емоційного становлення героя в контексті конфлікту бажання і страху в поетичній творчості І. Франка «Франко.

Лірика». Поетично-музична композиція. Київська Мала опера, м. Київ, 7 жовтня 2022; Дослідження міцності зв'язку системи виконавець—глядач на підґрунті впізнаваності теми внаслідок поведінки героїв. «Ще одна Різдвяна історія» – театралізоване видовище для дітей із центрів соціально-психологічної реабілітації. Київська Мала опера, м. Київ, 30 грудня 2021; Спроба прогнозування тематичного спрямування українського героя «Блаженний острів» КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ, 23 червня 2023; Проявлення світоглядних цінностей архетипного українського героя. Аналіз поведінкової природи персонажів «Лісова пісня» КНУТКиТ імені І. К. Карпенка-Карого, м. Київ, 10–11 травня 2024; Спроба втілення ціннісного світогляду українського характеру за допомогою селекції поведінкових проявів сучасних українських героїв «Людське занадто людське» КНУТКиТ імені І. К. Карпенка-Карого, м. Київ, 20 травня 2024; Реалізація образу видатних українських діячів культури, науки та мистецтва через поведінку персонажа «Монумент» КНУТКиТ імені І. К. Карпенка-Карого, м. Київ, 17 грудня 2024; Реалізація поведінкової природи українського національного героя «Безталання» Народний музичний дитячий театр FatasiaNew, м. Київ, 14–16 грудня 2025; Специфіка поведінкової природи українського національного героя в розкритті теми любові «Безталання» Фестиваль «TheFestTheBest», м. Вінниця, 28–31 березня 2025 (перемога в номінаціях «Краща акторська гра», «Найкращий актор», «Найкраща актриса другого плану»).

Структура та обсяг наукового обґрунтування творчого мистецького проєкту зумовлена його метою та завданнями. Робота складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел (91 найменування) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 124 сторінок, з яких 87 сторінки основного тексту.

Особистий внесок здобувача. Наукове обґрунтування є самостійною складовою дослідницької роботи, що дозволяє точно обрати прояви поведінки сучасних українських персонажів для застосування їх на практиці під час роботи над екранним видовищем. Матеріали дослідження дають науково-практичну базу

для здобуття навичок роботи режисерів з виконавцями. Висновки та положення окреслені як елементи новизни, спираються на результати, які були досягнені авторкою в процесі наукового дослідження та педагогічного досвіду. Наукові публікації, статті, мистецькі заходи, доповіді на міжнародних наукових конференціях відображають особисті авторські напрацювання здобувача.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія та джерельна база

Питання визначення особливості рис українського національного характеру ставало визначальним для великої кількості дослідників різних сфер наукової діяльності. Філософську думку стосовно дуальності сутнісного прояву українського характеру висловлює Дмитро Чижевський у своїй роботі «Українська філософія» [83], в якій науковець аналізує світоглядні засади гармонійного існування Г. Сковороди.

Національний характер досліджували І. Нечуй-Левицький [54], [55], П. Куліш [38], І. Франко [75], [76], [77]. Коло їх уваги було зосереджене на формуванні колективного портрету української нації через аналіз міфопоетичної, пісенної та обрядової спадщини.

Варто зауважити, що етнопсихологічні дослідження поведінкових проявів національного характеру досягнули суттєвого розвитку можливості. Наука дійшла до системного пізнання психологічного стану нації на основі аналізу міфології, мови, моральних та культурних засад індивідів, об'єднаних спільними рисами психіки.

Започаткував систему народної (соціальної) психології В. Вундт, виклавши її у 10-ти томній праці «Психологія народів. Дослідження законів розвитку мови, міфів і звичаїв» [10]. Об'єктом постають мова, міфи та звичаї народу, що реалізують уявлення, почуття та волю. Мова є базою для поезії та науки, міфи для релігії, звичаї для моралі. Науковець запровадив поняття спільності імпульсивних вольових дій в межах певної народності.

Концепція «Психології народів» В. Вундта стала основою етнопсихологічних досліджень українських науковців О. Кульчицького [41] та В. Янів [88].

Олександр Кульчицький у своїй праці «Нариси до історії української етнопсихології Риси характерології українського народу» [41] досліджує

основні чинники, що впливають на формування емоційно-чуттєвого спектру самосприйняття, комунікативну специфіку, ціннісні засади українців. На думку науковця варто орієнтуватися на такі чинники: психосоматичний, геофізичний, історичний, психосоціальний, культурний та психоаналітичний.

Інший видатний дослідник української етнопсихології В. Янів у своїй праці «Нариси до історії української етнопсихології» [88] зосередився на дослідженні впливу історичних подій, в яких формувалося українське суспільство, та їх впливу на соціопсихічні чинники у процесі становлення українського психотипу.

Цікавою здається наукова концепція процесів формування української ментальності історика Я. Дашкевича [19]. На думку науковця, етногенез української нації ґрунтується на національній ідеї, що збуджує національну самосвідомість та формує національну культуру. Варто зазначити, що Я. Дашкевич зосередився на дослідженні власне автентичних психологічних рис української ментальності та виокремленні рис «які формувалися під впливом південно-східної сторони кордону (пасивність, рабськість, фаталізм, анархічність, отаманство, жорстокість, підступність, зрадливість, розбишацтво, забобонність)» [19 с. 43–44].

Наукове осмислення ідеї дуальності української ментальності здійснив А. Пономарьов у своїй праці «Українська етнографія» [66]. «Ця система має своєрідну структуру, включаючи два основних історичних шари традиційно-побутової культури, які визначають два типи української ментальності: землеробський та козацький. Перший тип хронологічно давніший: він сягає глибинних коренів українства, джерела яких ідуть від прадавньої індоєвропейської культури; другий сформувався в епоху середньовіччя на ґрунті оригінального етносоціального утворення – козацтва» [66, с. 129–130].

Цікавим є такий науковий дискурс: О. Нельга [53] визначає етнічний архетип як цілісність душевно-культурних символів та образів ментальності. Дослідник першим застосував поняття «етнічний архетип» до етнопсихології

українців. Науковець визначає наступні ментальні риси українця: гуманізм, селянськість, індивідуалізм, демократизм, безелітність, козацькість, бездержавність. Етнолог зіставляє розуміння етноментальності та етноархетипності.

Я. Гарасим актуалізує масштабні дослідження українських фольклористів, культурологів та істориків у своїй науковій праці «Нариси до історії української фольклористики» [11]. Варто погодитися, що суттєве значення у процесі формулювання основних культурних цінностей, які впливали на формування поведінкових проявів українців становить дослідження фольклористики.

Науковець звертається до наукового дослідження пісень слов'янських народів, що його провів О. Бодянський. Науковець застосовує прийом характеристики історичних фактів, які разом з природно-географічними факторами впливали на національну специфіку пісень. «У пластичних, темпераментно написаних історичних вступах О. Бодянского є намагання дати те, що поляки називають словом *calokszta.lt* – цілісний образ історії народу, сфокусований навколо певної домінанти» [11, с. 77].

Визначний внесок в дослідження культурно-історичної проблематики української фольклористики зробив П. Куліш. Головним об'єктом у науковій праці П. Куліша є мова. Саме мову простих людей науковець визначає головною ознакою народної особистості в уснопоетичній творчості [38]. Я. Гарасим розділяє позицію науковця, який сформулював найбільш бажану модель суспільного устрою для українців: «Дух його не терпить каст, що підкорявся він доброхіть під один громадський суд, і громаду вважав за єдиний розумний образ життя політичного» [11, с. 92].

Наголошуючи на пріоритетності опори письменника на фольклор, як «корінь саморідний», П. Куліш формулює закон, за яким «кожній літературі поети мають свою, особливу мову; і лише вона придатна для того погляду на життя, для того складу розуму, для тих порухів серця, які властиві представникам даного народу», стверджує Я. Гарасим [11, с. 99].

Беззаперечним є твердження науковця про роль та значення досліджень української культури М. Драгоманова: «Михайло Драгоманов реалізував концепцію культурно-історичної школи, за якою фольклорні твори можуть бути документами для вивчення історії народу і характеристики його «національної психології» (вислів М. Драгоманова)» [11, с. 145]. Я. Гарасима погоджується з основними маркерами національного характеру українців, що описав науковець, як то: прагнення цивілізації, возвеличення жінки, відважні та потужні воїни, що шукають славу, гуманне ставлення до слабких та немічних, сатиричне світосприйняття, катигоричне відторгнення рабства [11, с. 158].

Складно переоцінити масштаб дослідження історії української літератури, що його провів І. Франко. Формулюючи характеристику системи цінностей культурно-історичної школи І. Франко зазначив, що вважаючи «історію людськості впливом розвою і організації людської одиниці і людських громад, впливом фізіології і психології індивідуальної і соціальної <...> всі ті різномірні і суперечні явища, змагання і конфлікти особистих, громадських, суспільних державних інтересів, котрі так чи інакше впливають на підйом людського духу, забарвлюють його творчість, формують смак, уподобання, духовні ідеали» [75, с. 36].

Беззаперечним є твердження І. Франка, який визначає українців, як «народ, котрий в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі, своєї прихильності до світла, справедливості» [76, с. 166].

Важливо при цьому зазначити, що попри відчуття глибинної спорідненості та захоплення українським характером, вважаючи його за «народ, котрий помимо довговікового гнету й руйнування не затратив своєї національної окремішності, не затратив почуття своєї людської гідності» [76, с. 166] науковець не ігнорує об'єктивних ознак регресивного вектора розвитку національного характеру, що формується під впливом чужорідної інтервенції імперського походження. У памфлеті «Дещо про себе самого» науковець говорить: «Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну,

сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноманітнішого сорту» [77, с. 31].

Прибічник культурно-історичної концепції, І. Франко вважає географічне середовище одним з чинників формування характеру нації. У своїй статті «Задачі і метод історії літератури» І. Франко зазначає: «Приходиться розважати темперамент і життєві відносини кожного племені, перерахування племен і їх положення географічне. Інакше виглядають твори штуки, що повстали в глибині сухого краю, а інакше ті, що витворені близько моря. Відчуття природи буває інакше в низинах, інакше в горах» [75, с. 10].

Аспекти впливу історично-політичних реалій на процес деетнізації, що зазнав український народ під впливом політики денацифікації імперій, до складу яких належали українські території в різні періоди свого існування, стали об'єктами дослідження та творчих рефлексій чималої кількості дослідників.

Дослідження ціннісних та поведінкових проявів «пересічного типу імперської людини», що була сформована на українських землях, які знаходилися на підросійських території провів Є. Маланюк. Основні висновки науковець виклав у есеї «Малоросійство», зазначивши, що: «...державний устрій московської, згодом петербурзької, а від сорока літ знову московської імперії – не знав, не знає і знати не хоче жодної особовості: ані суспільної, ані національної, ані навіть регіональної чи класової. Результатом такої наполегливої й планової чинності державної машини було з'явлення типу не росіянина, а лише: малороса» [47, с. 234]. Науковець вважав основним прошарком, що піддався цій «історичній хворобі» насамперед інтелігенцію, «що мала виконувати роль мозкового центру нації». Цей «тип національно-дефективний, скалічений психічно, духово, а – в наслідках, часом – і расово», з характерним йому «пораженством», «самоотверженностью малороссийскою» став панівним у суспільстві. Рецепт порятунку вбачався автором у «творенні Духовної Суверенності», розвитку «національного

інстинкту» [47, с. 236]. Наслідки подібної деформації сучасні українці проживають нині. Міркування науковця, що визначив єдиним можливим шляхом порятунку «творення Духовної Суверенності» сьогодні особливо актуальне.

Загострюють проблему деформації української ментальності внаслідок тривалого впливу штучних та непритаманних ціннісних моделей Л. Костенко, О.Забужко, Ю. Андрухович.

Ліна Костенко, з властивою поетесі гостротою, формулює: «Українці – це нація, що її віками витісняли з життя, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм» [35, с. 30].

Цікавою видається полеміка О. Забужко на тему мови, як основного маркера самобутньої нації, її камертона ідентичності: «Нація, котра мислить про світ і себе в ньому категоріями позиченої мови (метамови), неминуче мислить несамотійно — себто сходить з єдиної, унікальної позиції у всесвіті, приділеної лише їй, з-непри-томнюється щодо цієї позиції (щодо себе самої)» [24, с. 148]. Месіанську функцію покладено на творців новітніх міфів, що мають відродити етнічні архетипи «кобзаря», «козака», «гайдамаки», «упиря», «перевертня», «чорта», «заложного мерця», «покритки», «долі», «волі» з метою розкрити колективне несвідоме героя, міфологічно інтерпретувати українську історію, тобто бути більше ніж істориком — «творцем національного міфа, пророком» [23, с. 79].

Письменниця зауважує унікальність синтезу філософії національної ідеї Шевченка з архетипами «колективного несвідомого»: «Йдеться про Шевченкову концепцію національного гріха, котрий перетворює історичне буття провинного народу на різновид земної покути» [23, с. 120].

Причини «звихненості» національної долі як внесений ззовні «гріх упиризму-москалізму», «неситості», так і внутрішній гріх «параліча волі».

Визволення України має відбутись насамперед через очищення – «освячення» її душі, піднесення останньої на височінь недосяжну для зла. На думку дослідниці, від пізнання й осмислення Шевченкового міфу залежить майбутнє України, яка «продовжує обертатись у власному злотиражуючому крузі» [23, с. 120].

Цікавими видаються дослідження Я. Яреми [89], які науковець проводив, застосовуючи принцип поділу характерних типів на екстравертні та інтровертні. Панівним типом українського характеру вчений визначив інтровертний. Науковець виокремив чотири типи національного українського характеру, спираючись на аналіз творчості М. Гоголя, Г. Сковороди, І. Вишенського та Т. Шевченка. Науковець доводить, що українцям притаманні ізоляціонізм, споглядальність, ідеалізація життя. Це обумовлено історичними умовами, що унеможливлювали процес формування крім селянства та нечисленного міщанства шляхти, як носіїв культурних орієнтирів та лідерів думок. Наслідком цього була відсутність серед українського народу таких психологічних рис, що притаманні для великих соціальних спільнот. Цей факт мав безумовний вплив на формування ментальних ознак глибокого індивідуалізму, крайньою формою прояву якого був егоїзм. Яскравими прикладами подібної поведінки є герої повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Маючи обмежені географічні простори, що відповідає умовам селянського життя, у людей формується споглядальний характер, нівелюється модель активно-дієвої соціальної поведінки [89, с. 120].

Варто погодитися з думкою П. Грабовського, який у статті «Щось до свідомості громадської» [16] зауважує, що «історико-економічні обставини не могли залишитися без відповідного впливу і на психічний, духовний стан українця: вони зробили з нього палкого окромишника (індивідуаліста), стійкого прихильника власної хати, власного господарства, власної ріллі, це останнє, звичайно, мало і свої хиби та свої добрі прикмети» [16, с. 67].

Переконливою є позиція Б. Цимбалістого, що серед факторів, які формують українську ментальність, визначальним є образ Жінки-Матері, як

головний культурно-антропологічний чинник. Це актуалізує наротив традиційної для України модель родинного виховання, у якій мінімізована чоловічий компонент, формує у психології дітей фемінітивні норми поведінки та моральності.

Науковець акцентував на повазі до закону, що існував в українському суспільстві, оскільки це «важлива громадянська чеснота, без якої жодна демократична система не може існувати. Як наслідок довго-вікового поневолення українці не мали нагоди виплекати в себе таку чесноту. Бо як могли вони навчитися шанувати закони, коли ті закони були чужі, накинені і несправедливі для них. Вони мусили лише бунтуватися і відкидати їх» [82, с. 11].

За думкою В. Хромової, етнопсихологи «одноголосно підтверджують емоційно-чуттєвий характер українців, кордоцентричність» [81, с. 32].

Варто погодитися з висновками, до яких, аналізуючи роль і значення кіно в процесі формування модерної національної ідентичності, прийшли О. Безручко та Н. Степаненко. Науковці вважають, що «формування української національної ідентичності обумовлене історією, мовою, культурою, релігією, територією, традиціями, політикою та освітою <...> Спостерігається тенденція до переосмислення класичних творів і звернення до української культури як засобу формування національної ідентичності, <...> що сприяє самоідентифікації українців як мужніх борців за свободу та незалежність» [90, с. 27].

Зважаючи на вище викладене, можна стверджувати, що характеру українців притаманні емоційність, чуттєвість і кордоцентричну, що виразно проявляються у поведінці героїв пісень, казок і легенд.

Також переконливо доведено, що українці в переважній своїй більшості мають характер інтровертів. Це проявляється в певній ізоляційності, споглядальному способі життя та ідеалізації його. Причини такого світогляду криються у багатовіковому досвіді агресивної політики імперської інтервенції, що зазнала Україна.

Окремо наголошено на визначальній ролі мови у процесі становлення власної ідентичності та прояву національного характеру українців. Це доводять наукові праці П. Куляша, І. Франка, Л. Костенко, О. Забужко, інші.

Джерельно базу дослідження є:

- праці класиків філософської думки (Аристотель, Г. Сковорода);
- культурологічні та етнографічні розвідки (О. Кульчицьки, В. Янів, Д. Чижевський, П. Чубинський, П. Куліш, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, М. Драгоманов, Б. Гринченко, О. Бодянский, С. Плачинда, І. Огієнко, А. Пономарьв, Л. Мушкетик, С. Макарчук, Т. Кривошея, Я. Гарасим);
- художні твори (Т. Шевченко, О. Кобилянська, Л. Українка, М. Старицький, І. К. Карпено-Карий, П. Загребельний, С. Жадан, В. Стус);
- дисертації кандидатів та докторів філософії (О. Голобородько, Є. Ворожейкін, Н. Ковтун, В. Никоненко);
- автореферати (А. Погребняк, Л. Ороховська);
- статті у фахових виданнях (О. Безручко, Н. Степаненко, М. Богатир, Т. Журавльова, А. Амбіцька, Н. Василенко, Л. Іваннікова, Р. Вінтонів, І. Зубавіна);
- наукові есеї (Л. Костенко, О. Забужко);
- документальний фільм («Обличчя» (2014) реж. Н. Романченко);
- кінофільми радянської доби («Земля» (1930) реж. О. Довженко, «Тіні забутих предків» (1964) реж. С. Параджанов, «Білий птах з чорною ознакою» (1971) реж. Ю. Іллєнко, «Захар Беркут» (1971) реж. Л. Осика, «Пропала грамота» (1972) реж. В. Івченко, «Вавилон XX» (1979) реж. І. Миколайчук, «Украдене щастя» (1984) реж. Ю. Ткаченко);
- кінофільми доби незалежної України («Обітниця» (1992) реж. В. Ілляшенко, «Очікуючи вантаж на рейді Фучжоу біля пагоди» (1994) реж. М. Іллєнко, «Поводир» (2013) реж. О. Санін, «Шляхетні волоцюги» (2018) реж. О. Березань, «Дике поле» (2018) реж. Я. Ладигін, «Толока» (2019) реж. М. Іллєнко, «Мої думки тихі» (2019) реж. А. Лукіч, «Максим Оса та золото Песиголовця» (2020)

реж. М. Латик, «Червоний» (2020) реж. З. Буадзе, «Памфір» (2022) реж. Д. Сухолиткий-Собчук, «Довбуш» (2023) реж. О.Санін);
– студентські фільми («Слово» (2017) реж. І. Висневський, «За межу» (2017) реж. О. Пономаренко, «Холодна м'ята» (2016) реж. О. Пономаренко, «Сірий птах» (2017) реж. Я. Гонтар).

1.2. Категоріально-понятійний апарат

Центральне місце нашого дослідження займає поведінка екранного героя, демонстрована у фільмах вироблених за часів Радянського союзу та в умовах незалежної України. Дослідження поведінкових ознак, що притаманні власне українському національному герою, дозволить визначити характерні ціннісні пріоритети унікального світогляду. Це допоможе створити достовірний екранний образ персонажа.

Розуміючи під світоглядом систему цінностей, знань, моральних принципів, які є визначальними у процесі життєдіяльності людини, варто наголосити на причинно-наслідковому зв'язку, що визначає його чуттєво-емоційний спосіб сприйняття себе та світу, поведінкові реакції на зовнішні чинники.

Варто наголосити на механізмі формування світогляду, який формується завдяки світосприйняттю – просторово-часовому уявленню про світ, як цілісну картину, що становить організовану предметну реальність, та світорозумінню – детальній конкретизації світосприйняття, що надає людині мотиви та формує цілі, спонукаючи до прояву певної поведінки з метою їх досягнення в кожній конкретній життєвій ситуації.

Результатом людського світогляду, як індивідуального та суспільного, є інтелектуальні утворення: бажання, знання, цінності та життєві орієнтири. Вони реалізуються в переконаннях індивіда, що формують зв'язок між думкою та дією, та сприяють самореалізації.

Питання збереження національного світогляду є фундаментальним та пріоритетним в аспекті збереження нації. Конфлікт, що виникає за умови

невідповідності відчуття, бажання та дії призводить до розвитку соціальної мімікрії і, як наслідок – лицемірства, душевної дріб'язковості, що послаблюють внутрішню стійкість та життєспроможність нації.

Основними джерелами світогляду нації є міф та релігія – конструкти, що безпосередньо впливають на світовідчуття та світорозуміння людини, та регламентують оцінне ставлення до її поведінкового прояву.

Поведінкові прояви можна розділити за наступними критеріями:

- походження (вроджена та набута)
- цільова (має певну утилітарну ціль)
- за кількістю учасників (індивідуальна та соціальна)
- відносно наявних соціальних норм (прийнятна та неприйнятна)
- результативність (позитивна та нерезультативна)
- емоційність (активна, пасивна, агресивна, флегматична...)
- усвідомленість (імпульсивна та вольова)
- природа обумовленості (внутрішня та ситуативна)
- природа фізичних та психоемоційних наслідків (патологічна та адекватна).

В ході нашого дослідження поведінка екранних героїв розглядається як комплекс проявлених реакцій в контексті географічно-політичних, історико-культурних, психосоматичних аспектів (схема 1.1). Це відповідає науковій думці Олександра Кульчицького, викладеній у праці «Риси характерології українського народу» [41].

О. Кульчицький виокремлював наступні чинники впливу на формування національного характеру українців:

1. Психосоматичні чинники

За думкою науковця на початок XX ст. 22 % українців складала острійці, а 44% - динарці.

Для острійської раси притаманне м'яке, округле тіло, без чіткого розмежування окремих частин. Подібна структура притаманна для спокійних зовні, але схильних до внутрішніх переживань і душевних хвилювань людей. Зазвичай, це вразливі, схильні до смутку й туги люди.

Динарці, як вважає науковець, є носіями гострих рис обличчя – ніс, вилиці, підборіддя, губи. Це формує образ сильної, вольової, часом навіть хижої натури. Особливо яскравим прикладом є образи воїнів – козаків, опришків, що зафіксовані у фольклорній спадщині українців [41, с. 708–710].

2. Геофізичні чинники

Досліджуючи духовне життя людини науковець артикулює тришаровість її структури, виокремлюючи наступні:

- психосоматичний (чуттєві враження)
- тимопсихічний (почуття та переживання)
- пойопсихічний (розум та воля).

На психосоматичний шар впливає клімат, на тимопсихічний – особливості ландшафту, на поїопсихічний – сумарні особливості навколишньої природи.

«Відомо, що гарячий і вогкий клімат ослаблює «біотонус», життєву енергію, з усіма характерологічними наслідками такого ослаблення, а також, що гарячий і вітряний клімат подразнює нервову систему. Відомо, що більше чи менше соняшне освітлення викликає або життєрадісність, або пригніченість настрою» [41, с. 708–710].

3. Історичні чинники

Особливості географічного розташування територій України визначили хід її історично-культурного розвитку, як постійне стримування натиску імперських зазіхань зі Сходу та Заходу. Це призвело до активного розвитку соціальної адаптивності українців, що виражається в ціннісних трансформаціях відповідно до умов історичних реалій. У своїй праці О. Кульчицький артикулює, що: «Основою «переставленого» буття в «українних» історичних умовах безнастанної загрози був дружинницький, а згодом лицарсько-козацький тип людини, підпорядкованої ідеалові оборони чести, волі і віри, героїчній формі життя» [41, с. 713].

4. Психосоціальні чинники

Історичні обставини визначили суспільний лад України, призвівши до низького рівня розшарування суспільства. Більшу частину населення України складало селянство. Це мало безпосередній вплив на формування та розвиток культури українців. Як зазначає О. Кульчицький, що переважну частину українців становит клас селян, що формує певні соціокультурні ознаки, як то – близькості до «землі», отже «конкретносте» і «органічності». При цьому проявляється певна локальність та внутрішньосоціальна спрямованість у прояві світоглядної позиції [41, с. 710–714].

5. Культурні чинники

Загальна сукупність усіх чинників, що впливали на формування суспільного устрою, були зосереджені довкола теми *ЗЕМЛІ*, що є визначальною

цінністю у життєдіяльності українців. Обрядова культура формувалася відповідно річного циклу землеробства. Відповідно до цього формувалися соціальні норми поведінки, традиції та ціннісні пріоритети.

«Культурна периферійність України спричинила ослаблення і спізнення трьох «хвиль ідей», що їх дія головним чином оформила окцидентальну духовість: католицизму, ренесансу, просвітництва <...> Рационально-активна світонастанова, що творить для окцидентального сцієнтизму і персоналізму психічну основу, – це готовість до дії, керованої і контрольованої розумом» [41, с. 715].

6. Психоаналітичні чинники

Варто погодитися з думкою О. Кульчицького, який розглядає історичний контекст, політичні чинники, соціокультурні умови, як визначальні чинники впливу на формування сукупності незадоволених бажань та уявлень, що сприяли виникненню потреби у боротьбі за ідеальне суспільство свободи та братства.

Визначальний механізм формування активної позиції супротиву серед українців обумовлює комплекс меншовартості, сформований внаслідок «витеснення у несвідоме, через незгідність із тенденціями до корисної самооцінки, групу почуттів, пізнань і прямивань, зв'язаних із власною недорівняністю й недостатністю супроти життєвих завдань – чи через брак власних сил, чи через надто великі труднощі у виконанні цих завдань» [41, с. 717].

Зважаючи на вище викладене, можна зазначити важливість наукової праці О. Кульчицького, який проаналізував і виокремив наступні чинники впливу на формування українського національного характеру та його поведінкові прояви: психосоматичні, геофізичні, історичні, культурні, психосоціальні та психоаналітичні.

Відповідно до висновків науковця головним мотиваційним фактором прояву характеру українців є відчуття меншовартості, сформоване внаслідок прикордонних війн із імперськими інтервентами зі Сходу і Заходу. Це сприяло

виникненню внутрішньої напруги між емоційно-чуттєвими переживаннями та необхідністю трансформаційних змін поведінки відповідно до потреб виживання. Наслідком цього було сформовано національний образ героя-воїна козака, опришка, вільної людини.

1.3. Мистецька рефлексія основних поведінкових рис українського національного характеру

Український світогляд, як система цінностей та розуміння місця людини в світі, безпосередньо сформований на панівній ролі образу Природи, як життєдайної сили, що знайшла відображення у великій кількості мистецьких творів.

Чуттєві образи, що на підсвідомому рівні впізнає український читач, створював І. Нечуй-Левицький [56]. Серед великої кількості архетипічних образів у творах І. Нечуя-Левицького є образи Розп'ятого Бога, Хресної Дороги, Пекла, Раю, Тіні, Персони, Матері, Культурного Героя, Нового Творення, Хаосу, Космосу.

Головний герой повісті «Микола Джеря» проявляє ознаки архетипного образу Розп'ятого Бога. Розуміючи, що життя за умов панщини ставить перед героєм вибір – покірливість або втеча, автор прирікає Миколу Джерю на цей вибір. Між злиденим життям безпросвітнього поневолення та ризиком взяти відповідальність за усі виклики, що чекають за умови втечі з невільничого життя, герой обирає боротьбу. Цей вибір, як демонстрація світоглядної позиції усвідомленої особистості, прирікає його на складний шлях випробувань. Образ Джері реалізує архетип Борця, що трансформується в архетип Розп'ятого Бога, а життя його стає Хресною Дорогою.

Варто погодитися із думкою І. Нечуя-Левицького про занепад духовного життя в Україні наприкінці XIX ст. Цей процес автор зобразив у романі «Хмари» [56]. За думкою науковця деукраїнізація еліт через зросійщення в церквах, культивування зросійщення дітей еліт в Академії для кар'єрного просування, призвела до пригнічення волі, мімікрійної трансформації зі

зростанням відчуття вторинності, що стала пріоритетною поведінковою нормою для успішного життя. В результаті «...в давній славній академії панував чужий великоруський дух, чужа наука, чужий язик, навіть чужі люде... Все давнє українське лежало десь глибоко під землею...» [54, с. 9]. На думку автора концепти «під землею», «глибше в землю», «поховати її навіки» асоціюються з духовною смертю нації.

Сформовані за подібних умов «духовні яничари» агресивно знецінюють світоглядні цінності, що плекалися поколіннями. Це призводить до системного розладу особистості, кризи власного «Я». «Перекодування на ментальному, духовному рівнях можна ототожнити з духовним самогубством нації» [1, с. 54].

Надію на відродження національного світогляду І. Нечуй-Левицький вбачає у появі нового Культурного героя. За думкою автора Радюк – ідеал національного героя: «Він думав і за національну музику, і за просвіту...», «...міряв свою Україну мірою європейських ідей...», а після спілкування з ним «...не один молодий хлопець виносив з собою гуманну ідею й прихильність до людей, до народу, до України» [54, с. 131–132]. Варто погодитися, що особистий приклад транслювання української національної ідеї, яку демонструє Радюк у культурі (спілкуванні, одягу, організації побуту) демонструє позицію лідера, що власним прикладом створює образ для наслідування.

Конфлікт, що виникає при зіткненні особистісного «Я» та Тіні – темоутворюючий вузол творчості автора. Тінь у творах І. Нечуя-Левицького має різноманітні прояви людської сутності. Це пиха, сварливість, жорстокість, самозакоханість, егоїзм, дурість, скупість, обмеженість інтелектуальна та духовна. У повісті «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки» та в романі «Князь Єремія Вишневецький» митець демонструє власне глибинне переживання за долю самотності українського народу, реалізуючи потужні конфлікти самотності та Тіні [56].

Прикладом дослідження руйнівної дії кріпацтва на особистість людини є образ Марусі Кайдашихи у повісті «Кайдашева сім'я». За думкою автора архетип Персони, що демонструє соціально успішно образ при збереженні

інкогніто істинної сутності, корелюється з архетипом Тіні. Сформований в умовах кріпацтва комплекс меншовартості підсилює особистісне самозаперечення. Таку поведінку демонструє Маруся Кайдашиха у ставленні до панів: «Вона любила цілувати їх в руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними» [55, с. 305]. Ця сутнісна дегенерація спричинила палке бажання на рівні підсвідомості наслідувати поведінкову модель об'єкта, що став причиною психічної трансформації. Це підсвідоме бажання компенсації пригніченого власного «Я», що притаманне більшості «культурних яничар»: «Вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на панщині, а сама не бралась і за холодну воду» [55, с. 322], «Кайдашиха перестала звати Мотрю серденьком і вже орудувала нею, наче наймичкою. Вона просто загадувала їй робити роботу, третього тижня вже почала на невістку кричати, а далі й докоряти» [55, с. 325].

Безсумнівним явищем в українській культурі на думку авторів є коло реалізованих архетипічних українських характерів, що створила Леся Українка. Центральне місце серед них займає драма-феєрія «Лісова пісня» [43]. Зокрема авторка занурює читачів у екзистенційний світ безсмертя Природи та тлінності Тіні. Центральне місце в історії займає образ Дерева. Уособлення, що його застосовує авторка, дає змогу створити широкий діапазон характерів, що притаманні українській ментальності:

«Осика все мене чогось лякає;
Вона й сама боїться – все тремтить.
Дуби поважні надто.
Дика рожа задирлива,
Так само й глід, і терен.
А ясен, клен і явір – гордовиті.
Калина все хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі» [43, с. 108].

За думкою Р. Вінтонів: «Кожне дерево – як певний тип людини, може, тому, що вірили, що душа небіжчика переходить у дерево. Ця віра поєднувалась із вірою у могутність слова. Населяючи ліси різними божествами, люди

персоніфікували дерева, ідентифікували їх з певними моральними характеристиками» [7, с. 15].

Цікавою видається палітра образів міфічних істот, що реалізують ідею безсмертя природи, демонструючи традиційну світоглядну українську модель річного циклу, реалізує ідею життя як найбільшої цінності. Міфічні істоти не мають односторонньої приналежності чи то до добра, чи до зла. Їх поведінка обумовлена діями людей і прагне відновлення справедливості, як ідеальної форми гармонії. Природа (в уособленні міфічних героїв) як невичерпне джерело життя, проявляє свою щедрість до тих, хто її плекає (Дядько Лев), та безжально карає за зраду, егоїзм, пиху, самозакоханість, чванство і т.п. (Лукаш, Мати Лукаша, Килина) [43].

Побудова антагоністичних стосунків на рівні архетипного конфлікту між Природою – Великою Матір'ю та «Мачухою», поведінку якої демонструє Мати Лукаша, дає можливість авторці створити образи, що транслиують ціннісні парадигми українського світогляду: добро, щедрість, краса, любов, жертовність (проявлені), а також хитрість, брутальність, зверхність, нищість, обмеженість (тіньові) [43].

Окремої уваги заслуговує образ «Того що в скалі сидить». Міфічний образ смерті в «Лісовій пісні» не спричиняє страждань, а проявляє співчуття та співпереживання до Мавки. Спокій, як спосіб забуття пекельних страждань Мавки від зради Лукаша, від його нелюбові. Чарівне слово, що повертає Лукашеві-вовкулаці (уособлення трансформаційних змін сутності внаслідок зрадливих, нелюдських вчинків) людську подобу – свідчення безумовної любові. Мудрість досвіду, як впевнене передбачення майбуття, та бажання застерегти від болючих втрат [43].

У своїй праці «Психологічні типи» К.-Г. Юнг [87] визначав архетипи, як «певні окреслення демона, людини чи процесу, які постійно відроджуються в перебігу історії та виникають там, де творча фантазія вільно себе розкриває» [87, с. 26], де «у кожному із цих образів присутня часточка людської психології і людської долі, сліди радощів і смутків, що нескінченну кількість разів

повторювалися у життях наших попередників, більше того – будуть повторюватися й надалі» [87, с. 27].

Визнаним творцем конгломерату архетипічних образів української самосвідомості є Т. Шевченко. У своєму творчому доробку великий Кобзар визначає добро як щасливу родину, а зло – руйнування родини, або неспроможність її створити. Основою для щастя є щира любов за умови свободи (інтимної, внутрішньої, суспільної) [85].

Як зазначає автор, головну ієрархічну роль відіграє архетип батька. Запорукою міцності, стійкості, виживання є образ люблячого батька, створений поетом у поемі «Сліпий» [85, с. 297–313]. Протилежну версію розвитку подій продемонстровано у поемі «Сова» [85, с. 257–264], де без надійного опертя на чоловічу силу (батько вмер, сина забрали у москалі) руйнується родина. Катастрофічні наслідки моральної дегенерації батька демонструє поет у поемі «Княжна» [85, с. 24–34]. Модель родини, що побудована на насиллі, деспотизмі та жорстокості, від неспроможності любити, приречена на докорінне знищення.

Для Т. Шевченка Україна уособлює рхетип Матері. Любляча, терпляча, щедра, вона зазнає цькування, гвалтування, нищівної агресії через занепад чоловічої сили, руйнацію надійного захисту своїх синів. Цю думку поет провадить у своїх творах «Гайдамаки» [85, с. 128–190], «Розрита могила» [85, с. 252–253], «Чигрине, Чигрине...» [85, с. 254–256], «Великий льох» [85, с. 314–318] та ін.

Варто погодитися з думкою Т. Шевченка, що послаблення енергетичної потужності одного з учасників чоловічо-жіночого екзистенційного тандему призводить до знищення любові, занепаду родини, руйнації майбутнього. Ослаблені відсутністю енергії живлення любові, герої зазнають зовнішньої атаки на власну свободу та життя. Прикладами такого розвитку подій є герої творів Т. Шевченка «Москалева криниця» [85, с. 234–243], «Марія» [85, с. 311–328].

Внутрішньородинна екзистенційна криза та її наслідки змальована поетом у творах «Утоплена» [85, с. 202–206], «Княжна» [85, с. 24–34], «Сотник» [85, с. 171–183], «Відьма» [85, с. 265–277], «У тієї Катерини...» [85, с. 137–138].

Цікавим видається те, як поет змальовує перетворення героя-Батька у проявлення Тіні, коли позбавлений любові батько стає лихим паном, душогубом, москалем, гвалтівником. Архетип Великої Матері за умови переходу у Тінь трансформується у покритку, повію, дітовбивцю. Руйнація родинних цінностей у формуванні світогляду української нації демонструє екзистенційне провалля, що спіткало культурні традиції українського суспільства внаслідок ціннісної підміни та розвитку глибинної дегенеративної психологічної моделі вторинності у самосприйнятті та самотрактуванні [85, с. 156–157].

За думкою В. Світлицької [68], берегинею родинних цінностей української ментальності одвічно була *ЖІНКА*. Архетип української жінки має тісний зв'язок з образом плідної землі. Архетипний образ Матері-Землі закладає в український світогляд такі чесноти: працелюбність, турботливість, родинні цінності, як основний життєвий пріоритет. Науковиця стверджує: «Дві риси українського характеру – зв'язок із рідною землею і індивідуалізм – є історично і територіально обґрунтованими. Всі прямі пращури сучасних українців – трипільці, кіммерійці, таври, скіфи, сармати і власне слов'яни – поклонялися Богині-Матері. Своєрідною жіночністю та ідеалізуванням матері-землі пронизані не лише ліричні пісні, балади, казки, але й навіть козацький епос» [68, с. 152].

Варто пристати на думку М. Бригадира, який вважав, що «Архетипи оприявнюються в неусвідомлюваних формовиявах, є матеріалом настановлень, домагань, внутрішньої мотивації, афектів. Водночас під їх впливом формується ціннісна система уявлень особистості, що становить психо змістовну основу сенсу життя. У підсумку поведінка та вчинки людини самоспричинюються її ціннісно-мотиваційною сферою, яка походить із глибини архетипного, національно-ментального» [4, с. 90].

Варто зазначити, що одним зі специфічних механізмів демонстрації та збереження власної самості є народний гумор. І. Котляревський у поемі «Енеїда» (1798) [36] створив широку палітру архетипічних образів українців різних соціальних та гендерних груп. Застосувавши жанрові можливості бурлеску, автор продемонстрував основні якості українського менталітету – кмітливість, винахідливість, завзятість, гультіпацтво, пристрасність та потребу у внутрішній свободі.

Аналізуючи творчий доробок І. Котляревського, науковиця О. Мальцева зазначає: «Безумовно, лише притаманне нашому народу природне почуття гумору, навіть у кризових, здавалося б, безвихідних ситуаціях, дозволяло зберігати невичерпну бадьорість духу, веселу вдачу, віру у свої сили, що надавало українцям витримки в усіх випробуваннях на складному шляху до омріяної політичної свободи» [46, с. 3].

Зважаючи на вище викладене, можна наголосити на ролі художньої творчості у формуванні ціннісних засад українського суспільства.

Мистецьке переосмислення світоглядної екзистенційної проблематики, що її проживає Україна на своєму історичному шляху, реалізоване у творчих доробках Т. Шевченка, І. Котляревського, Л. Українки, І. Нечуя-Левицького, створює можливість для глибинного переосмислення векторів розвитку українського суспільства, відповідно до архетипічних ціннісних орієнтирів.

Висновки до розділу

Осмилено фундаментальні праці з етнопсихології українських науковців О. Кульчицького, Я. Яніва. За думкою науковців, українське суспільство має інтровертний характер, який був сформовано під впливом історичних, геофізичних, культурних, психосоматичних, психосоціальних, психоаналітичних чинників.

Уточнено світоглядну позицію І. Нечуя-Левицького, І. Франка, І. Шевченка, Л. Українки, О. Забужко, Л. Костенко та ін. щодо становлення,

прояву, шляхів подолання відчуття вторинності українців, сформованого внаслідок історичних обставин.

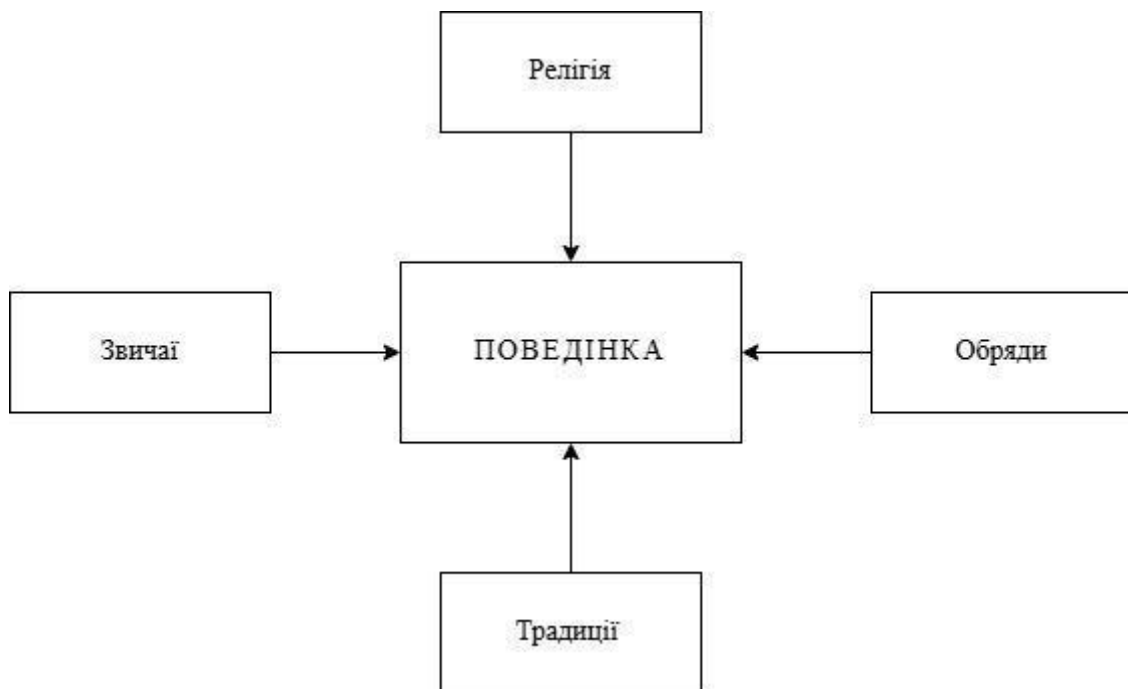
Артикульовано головні ціннісні засади українського світогляду, досліджувані істориками, мовознавцями, літературознавцями М. Драгомановим, П. Куліша, М. Бригадира, А. Амбіцькою, Я. Гарасимом.

Визначено сенсоутворювальну роль *ЗЕМЛІ* і *РОДИНИ* у формуванні світогляду українців. Це проявляється в архетипічних образах Матері, Батька та проявлення їх Тіні.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНІ ОСНОВИ ВТІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ НА ЕКРАНІ

Розглядаючи поведінку як своєрідну закодовану «мапу» внутрішнього світу героя, що є результатом селекції адаптивних ціннісних та поведінкових змін, які гарантували реалізацію еволюційних етапів розвитку попередніх поколінь, можна проаналізувати специфіку світосприйняття, психологічну модель поведінки, ціннісні орієнтири, що втілює у собі герой (схема 2.1).

Протягом історичного шляху свого становлення людство було змушене пристосовуватися до певних кліматичних умов, ландшафтних особливостей, існувати в постійній динаміці змін навколишнього світу. Умови, до яких змушені були адаптуватися люди задля виживання, стали основою їхньої моделі світосприйняття та адаптивної поведінки. Спостерігаючи за реакцією туристів з країн ОАЕ на дощ, який вони побачили вперше у житті під час перебування в українських Карпатах, наврядчи можна собі уявити бурхливе, захоплення місцевих жителів тим фактом. Адже дощові зливи на Заході України викликають занепокоєння через можливість зсувів ґрунту й перспективу бути

«відірваними» від благ цивілізації. Фактично, один і той самий дощ, дає привід екранізувати абсолютно різні історії, що нестимуть полярні настрої, меседжі, теми. Обставини, до яких людина максимально пристосувалася, стали еквівалентом звичного, сталого, безпечного, тобто нормою.

Крім спостережених та досліджених проявів природного генезу, на людину впливають подразники з боку інших членів соціальних груп. Це змушує відпрацьовувати певні моделі поведінки з метою встановлення комплементарних стосунків або проявлення агресії.

В період первинних соціокультур, в період тотемізму наслідування стало інструментом обрядової культури, механізмом збереження та передачі досвіду попередників, формуванням ціннісних пріоритетів. В ході еволюції ритуальні наслідування трансформувалися в прояв мистецького акту та знайшли широке використання в різних культурах.

Екранне видовище, як і сценічне, є видом синтетичного мистецтва, що акумулювало всі виражальні засоби тих мистецтв, які лягли в його основу. Компенсаторні функції екранного мистецтва спрямовані на задоволення інтелектуальних та емоційних потреби глядацької аудиторії.

Створюючи екранні твори, автори послуговуються сукупним попереднім культурним здобутком митців, що є носіями відповідної ідентичності, та виступають певним камертоном в процесі селекції виражальних засобів різних видів мистецтв.

Колір, звук, драматургія, операторські прийоми зйомки, монтаж – усе це працює на створення образу героя, що транслює впізнавані глядачем на підсвідомому рівні теми, що є спільними для представників певної культурної орієнтації. Для українців домінуючою є тема волі та рідної землі. Це простежується в переважній більшості екранних творів, що були відібрані для проведення нашого дослідження. Часовий діапазон досліджуваних фільмів охоплює твори українського виробництва з 70-их років XX століття до сьогодення.

Проводячи вибір, автори дослідження керуються визначальною роллю поведінки героя у реалізації тематичного розкриття екранного твору, характерними маркерами проявлення його національній ідентичності. В поле зору потрапили фільми, що оповідають історії, які відбувалися з українцями, у різних природних ландшафтах: серед гірського чи рівнинного.

Природні умови, що вплинули на формування адаптивних пристосувань психофізики, змушують демонструвати суттєву різницю поведінкового прояву у ситуаціях, що потребують концентрації сил та швидкості дії. Так герої фільмів «Довбуш» (2024) та «Поводир» (2013) режисера Олеся Саніна демонструють контрастні темпераменти, що проявляються у стрімкості та експресії зміни внутрішньої напруги. Іван Довбуш (О. Гнатковський) та Олекса Довбуш (С. Стрельников) – вперті, гонорові, запальні, прудкі, мають «вибухову» вдачу, що сформована виживанням у складних природних умовах Карпатських гір. Загрози чатують в найнеочікуванішому місці: де скелі та урвища становлять постійний ризик, де стрімкі потоки гірських річок змушують проявляти мужність, силу та волю під час сплаву деревини. Подібні якості демонструють у сцені сплаву і герої фільму «Білий птах з чорною ознакою» (1971) реж. Ю. Іллєнка.

На відміну від мешканців Карпат, історія сліпого кобзаря Івана Кочерги (С. Боклан) відбувається на Наддніпрянщині. Його життя та звички були сформовані серед безкраїх просторів заливних луків, широких плес річок та озер, які дають можливість помірковано та виважено проявляти реакцій на потенційну небезпеку. Іван Кочерга демонструє здатність стратегічно мислити в умовах «широкого простору» потенційної небезпеки. Це дає певну варіативність рішень щодо поведінки героя.

Подібний внутрішній спокій демонструють і герої фільму «Пропала грамота» (1972) реж. Б. Івченко козак Василь (І. Миколайчук) та його побратим запорожець Андрій (Ф. Стригун), долаючи чисельні перипетії на своєму шляху з притаманним їм стриманим спокоєм та іронією.

Розглядаючи героя як носія ознак певного архетипу, варто згадати К.-Г. Юнга [87] з його концепцією колективного несвідомого та архетипів. У нашому дослідженні архетипи – це невід'ємні, вроджені структури схильностей, що мають відношення до специфічних особливостей людської поведінки. Вони проявляються в типовій поведінці для усіх людей і тому є інстинктивними. Однак, окрім цього рівня дій, інстинкти також мають відповідну форму вираження, що може сприйматися лише в психіці, емоціях, почуттях, міфологічних фантазіях. Саме на цей аспект посилався К.-Г. Юнг вважав архетипним.

«Архетипи – це первинні елементи розуму та різних культур. Якщо в людини не активувався цей глибинний колективний шар, він може стати джерелом творчого структурування, так і, якщо щось піде не так, джерелом патологічних станів та вчинків» [87, с. 47]. Таким чином на підсвідомому рівні людина керується емоційною пам'яттю, що була закладена на рівні давніх звичаїв та норм поведінки, які існували в ареалі його походження.

Досліджуючи питання ціннісних догм, які лягли в основу пріоритетної поведінки, ми стикаємося із необхідністю з'ясування природи сприйняття власної сутності людини в період, що тривав до встановлення на відповідній території монотеїстичних релігій. «Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри. А в основі цієї народної віри лежить таки його віра дохристиянська» [58, с. 6].

У давніх слов'ян, як і у більшості прадавніх етносів, носіями уявлення про тогочасне світосприйняття, джерелом образів та прикладів поведінкових стали казки, легенди, пісні, міфи пов'язані з природними явищами, умовами існування, господарською діяльністю, від яких залежало існування наших пращурів. «Важливим синхронотипом кумулятивних сюжетів виступає житло, особливо коли йдеться про його заселення не тільки тваринами, які живуть у норах (лисиця, вовк), а й тими, для яких поняття постійного місця помешкання не існує (заєць, коза). <...> Як, скажімо, зайчикова хатка в казці про «козу-дерезу» чи козина – про семеро козенят. Про постійне житло йдеться і в

таких казках, як «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат», «Пан Коцький», «Котик і півник», «Як лисичка ходила по сміттячку» [8, с. 43].

«Стародавня поганська віра не мала якоїсь послідовної глибокої системи, не мала якихось своїх непохитних догматів, а тому з бігом часу легко змінювалася, як змінювалася й географічно, по різних місцевостях. Але головне в ній трималося незмінно: природа жива, нею керують різні боги, що шкодять або допомагають людині, але шкідливих богів можна вмилоствити» [58, с. 16].

Міфологічний світ прадавніх слов'ян чітко структурований та інтегрований в практичний світ життєдіяльності людей.

Аналіз способів вшанування тих чи інших міфічних створінь, аналіз рівня їхнього впливу на людське життя,— все це дозволяє створити чітке уявлення про пріоритетність тих чи інших процесів, від яких залежала якість життя або виживання тогочасного суспільства.

Нестача матеріальних підтверджень культурних традицій на досліджуваній території, диктує потребу визначити характер поведінкової природи, яка була сформована під впливом дохристиянських вірувань. Це підводить нас до детального дослідження усної народної творчості: пісень, казок, легенд українського народу.

«Об'єктом релігійного пошанування у нас було все сильніше від людини в довкільній природі, все, від чого людина залежала у своєму щоденному житті, а найперше в житті господарському: небесні світила, цебто сонце, місяць і зорі, природні стихії: вогонь, вода, земля, повітря, а також світи рослинний, звіриний, мінеральний» [58, с. 18].

Наділяючи сили природи божественною енергією, людина бачить себе частиною нескінченного циклу: народження – життя – смерть – народження. Стаючи частиною цього процесу і звертаючись до язичницьких богів, людина здобуває внутрішню впевненість у здатності пережити випробування, що випали на її долю.

ЗЕМЛЯ. «Земля жива – вона все чує й знає. Усі гріхи людські бачить і вгинається, як по ній грішник іде... А як якого, то й з ями викине мертвого. Як

люди гарні до неї, вона радіє й пособляє, а як ні, то плаче й гнівається. Гнівається того, що її не шанують. Вона – наша мати, вона – свята!» [15, с. 6]. Віра в життєдайні сили землі пройшла крізь часи та збереглася донині. «Сава ще молодий, у нього сьогодні та дівчина на душі, а завтра інша. Але як Михайло піде до війська, він буде видіти, що до роботи треба інакше збиратися, а не, як він гадає, гратися лише. То він стане інший, звернеться до землі назад, і вона його вилічить» [15, с. 8].

Таким чином земля була джерелом сили та наснаги, а також мірилом високої моралі. Сакральна роль значення землі на рівні відчуття власного безсмертя невід’ємно пов’язана з відчуттям волі. *Воля* – то є найбільша цінність, яка вартує найдорожчого – життя. Яскравою демонстрацією цього є сцена у фільмі «Обітниця» (1992) реж. В. Ілляшенка, де герой – вільний козак (К. Степанков) – обирає прийняти пекельну смерть, а не схилитися в рабській покорі перед польським полковником. Герой К. Степанкова перед очима смерті демонструє дух нескореності, він фактично сміється в очі власному кату.

Операторський прийом (ракурсна зйомка), що його використано в цьому епізоді, створює відчуття домінування героя К. Степанкова – босого, розхристаного, сивочолого, над вершником польського короля, з усією амуніцією та маркерним пір'ям на шоломі.

В історичні періоди питання «своєї» землі розповсюджувалося на питання волі. У випадку загрози своїй землі, її незалежності, неодмінно загострюється відчуття *ВОЛИ*, потрібна була термінова акумуляція усіх фізично-емоційних ресурсів для захисту своєї землі, а відповідно і *ВОЛИ*, навіть ціною життя. Такий рефлекторний імпульс, що за відсутності прямої загрози знаходиться в рецесивній формі, створює оманливе враження надмірної вайлуватості та простодушності. А в момент загрози він трансформується в потужну силу й вивільняє приховану енергію активного спору. Таке явище світ міг спостерігати 24 лютого 2022 року, коли війська рф перейшли до активної фази війни на території України. Подібне відбувалося сто років тому, коли 25 жовтня 1921 року розпочався Другий Зимовий похід армії УНР проти більшовицьких військ

під керівництвом генерал-хорунжого армії УНР Юрія Тютюнника. Те саме відбувалося триста років тому під час геноциду в Батурині. І щоразу, коли з'являлася загроза знищення незалежності, українці чинили героїчний спротив.

Прагнення захистити своє попри все, стояти «на смерть» заради волі на своїй землі сформувало образ героїв-надлюдей: Байда Вишневецький, Іван Сірко, Іван Богун, таланти та вчинки яких зробили їх героями народних пісень, легенд і драматичних творів. Пантелеймон Куліш у драмі «Байда князь Вишневецький» [39] створив збірний портрет лицарів українського козацтва, взявши за прототип історичну постать засновника Запорізької Січі: «Султане, цісарю, короле, царю! Ваш гнів мене довіку не злякає. І ваші милості мене не куплять. Чи жизнь, чи смерть, чи рай, чи пекло люте, про все байдуже Байді Запорожцю. Обійме смерть він, жарко поцілує, коралями кісткяк її закрасить і завітчає голомозу пишно. А жизнь – мов оковитої горілки Коряк вип'є» [39, с. 8].

Спільним для всіх цих героїв є здатність консолідувати довкола себе велику кількість однодумців, надихати бойовим завзяттям та безстрашно вести за собою. Все це було завдяки можливості акумулювати та спрямовувати колосальну енергію на боротьбу за влісну *ВОЛЮ*.

Яскравим прикладом прояву такої поведінкової моделі є головний герой фільму «Червоний» (2020) режисера Зази Буадзе. Данило Червоний (М. Береза) – командир УПА, що потрапив до табору, об'єднує довкола себе земляків, піднімає їх бойовий дух, спонукає боротися за власні права та, зрештою, організовує масштабне повстання.

Здатність «тримати удар» та не зраджувати власним моральним принципам – пріоритетна риса вільних людей, чиї права та свободи – невід'ємна умова існування. Гостре та відчайдушне захоплення життям, вперте завзяття в досягненні власної мети, що обумовлене відчуттям волі та правди, як головними критеріями добра і зла, правди та кривди – це визначальні якості героїв української літератури. Мислення категоріями добра і правди, як Божої волі, що керує поведінкою героя, вказує вірний шлях протагоністу, а брехлива

підступність, що створює випробування на його шляху – необхідна умова для розкриття потенціалу можливостей героя. Яскравим прикладом цього є герой народної казки «Котигорошко» [51]. Потужна сила була спрямована героєм на добрі справи – порятунок братів та сестри зі зміїного полону, порятунок дитинчат грифа, що ледь не втопилися, порятунок красуні-полонянки від чаклуна. Герой скрізь на шляху зазнавав випробувань: зради братів, підступного ошукування товаришами, переходу у світ мертвих. І саме глибинне чуттєве емоційне розуміння того, що є добро, а що – зло створило ланцюг взаємозалежних подій, наслідком яких став щасливий кінець його мандрівки та одруження з красунею-царівною. Наполегливість та вправність, що демонструє Котигорошко у своїй мандрівці, свідчить про його психічне здоров'я, впевненість у собі та потужний ресурс енергії. Саме це й дає йому необхідні сили для долаття всіх перешкод. У цій казці земля становить не тільки джерелом сил головного героя, а в'язницею для малодушних, скупих та підступних персонажів, що були покарані за нищі вчинки. Саме тому *ЗЕМЛЯ* з давніх-давен сприймалася українцями, як найчесніший суддя чи арбітр. Земля в системі цінностей українців виступає своєрідним мірилом сумління, людської порядності, чесності.

Ставлячи під сумнів моральний бік людського вчинку, закликали клястися святою землею – їсти її. Переконаючи підтвердити наміри Голохвастого одружитися з Галею, Секлита Лимариха звертається до найвищої міри справедливості – до землі: «Секлита (бере грудку землі). – Їж святу землю, то повірю! На, їж! Їж, на їж, то повірю» [70, с. 124].

Земля, як об'єкт сакральних цінностей, з давніх давен і донині була і лишається для українців бажаним об'єктом для володіння. Подібний факт став підґрунтям для формування не тільки позитивних рис національного характеру, а й підставою для проявлення певних слабкостей та вад. Прагнення володіти землею, збільшувати території володінь, стало «слабким місцем» в характері українського героя, «тіньовим боком» архетипного землероба. Не дивно, що в літературних та аудіовізуальних творах ця «слабкість» досить часто стає

об'єктом висміювання. «Отоді я вам покажу, як хазяйнувать! Я не буду панувать, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтьом, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Ідеш день — чия земля? Калитчина; їдеш два — чия земля? Калитчина; їдеш три — чия земля? Калитчина... Диханіє спирає...» [28, с. 112].

Трагедійного забарвлення тема *ЗЕМЛІ* набуває, коли суперечка точиться між кровно рідними. Тоді мірило добра та справедливості стає непоборним випробуванням, нівечить та руйнує долі, обертається на гостру залежність жадоби та заздрощів. Масштаб конфлікту та рівень емоційної напруги у цих випадках збільшується до максимуму, бо носіями конфлікту стають кровні родичі. «Батько вмираючи торік при людях сказав, що Грицько має взяти собі ще одну десятину, — тоді в кожного брата буде рівно землі. От же брати не схотіли віддавати йому тієї десятини... З того часу почалася запекла сварка поміж двома братами — Грицьком та Панасом» [15, с. 8].

В ставленні до володіння землею втілюється споконвічне відчуття енергії життя, частиною якого відчували себе наші прашури. Здатність до нескінченного продовження в прийдешніх поколіннях. Сила землі надавала наснагу чинити опір усім негараздам, піднімаючи з глибин потужну хвилю неймовірної стійкості, що в усі часи демонструють українські воїни. Художнє вирішення образу *ЗЕМЛІ* як найвищої цінності реалізовано в «світлому ключі», золотистих відтінках, заповнене м'яким, розсіяним світлом, що створює у глядача відчуття благополуччя, заможності та впевненості у майбутньому.

Відірваність, сепарація від рідної землі, що її зазнали в'язні ГУЛАГу у фільмі «Червоний» реалізована у «темному ключі», низькому рівні освітлення, великій кількості нічних сцен, криваво-червоному ґрунті, що є образним рішенням теми поневолення. Найбільш потужною метафорою цього фільму є сцена з розстрілом Лесика (Б. Орлов), що побіг за лелечиним ключем та вибіг за колючий дріт табору. Ця сцена вирішена в кольорі небесної блакитні, що дарує відчуття безмежжя та свободи і гостро контрастує з темрявою світу поневолення.

Таким чином *ЗЕМЛЯ* для українців є джерелом непоборної міці, сили духу, впевненості, наснаги та завзяття з одного боку, а також «ахіллесовою п'ятою» – причиною розбурхування розбрату, насилля, жорстокості, жадібності та підступності, з іншого.

За прадавніми віруваннями все народжувалося з землі, черпало сили для буйного та радісного життя, продовження роду, та як прийде час, поверталось до землі для майбутнього народження наступних поколінь. Ця сила життєдайності, потужна енергія буття наповнює українців прагненням волі і нестримним бажанням боронити своє.

СОНЦЕ. Практично всі прадавні народності становили Сонце на верхівці божественної ієрархії. Очевидна залежність людського існування від впливу небесних світил сформувала шанобливе, боязке та вельми поважне ставлення до них. «Усі небесні світила – це одна родина: сонце – жінка, місяць – чоловік, молодий, а зорі – то дітки» [58, с. 25]. Одним з головних богів язичницького періоду вважався Дажбог-бог сонця. Його кумир був серед семи ідолів, що розміщувалися за теремним двором князя Володимира. Також в деяких регіонах богом сонця називався Перун і відповідав за військову наснагу та міць. Ще однією епостасією бога сонця був Ярило, що відповідав за плодючість людей та тварин. Все це теж безпосередньо пов'язане з енергією життя, що давало людям небесне світило. «Се бо стало слов'янами, бославимо богів наших Сварога та Дажбога. І також витривалі до зла. Бо силу маємо велику і боронимося сильно від готів швидких» [44, с. 16].

Циклічність природних змін, що підпорядковувала собі людське життя, на пряму залежить від небесних світил. Так новий рік в язичницькі часи наставав у березні. Це час, коли за віруваннями після зимового забуття відроджувався Дажбог. Зазвичай він припадає на час стояння повного місяця. В цю пору все живе відроджувалося після зими – рослинний, тваринний світ та люди збільшували свою життєву активність із подовження світлового дня, збільшенням кількості тепла, початком нового життєвого циклу.

Народження Дажбога, народження нового року, пробудження усього живого – це момент вивільнення потужної енергії життя. Пристосування людської спільноти до природного життєвого циклу, що брав початок навесні, коли активність сонячних променів максимальна, коли рослини мають найбільшу енергію росту, а відповідно живильного ресурсу в харчовому сенсі, створювало умови для формування нації із виключними фізичними можливостями. Так, діти, що були народжені навесні (відповідно момент зачаття збігався з купальськими святами – в момент кульмінації життєвого буяння усього живого, що було на цій території) мали можливість протягом першого півріччя свого життя отримувати достатню кількість вітаміну D, ключовим завданням якого є регулювання обміну кальцію і фосфору. Це забезпечує фізіологічний ріст та функціонування кісткового скелета дитини. Особливо важлива його роль в перший рік життя дитини, коли процес росту надзвичайно активний. Також він долучений в роботу імунної та ендокринної систем.

Звісно, в часи існування культу Дажбога, таких глибоких пізнань у сфері біохімії у прадавніх українців не було. Але природне розуміння себе частиною живого світу дало можливість сформувати цикли, які відповідали природним умовам еволюції. Що створювало природні підстави для народження могутніх, потужних представників людської спільноти, що створили генетичне тло для таких героїв, як Іван-Сила, Байда Вишневецький.

Символічне омивання червоною стрічкою проходять бажаючі стати казками, відбраковуючи нежиттєспроможних героїв, даруючи сили для подальшого плідного життя носіям кмітливого розуму, сміливості та відваги, душевного благородства.

Підпорядкування життєвих активностей певним темпо-ритмічним закономірностям, що пов'язані зі сталістю змін природних циклів, виховала у прадавніх українців внутрішню здатність до перспективного розподілу сил. Це створило підстави для формування поміркованого стратегічного ставлення до проблем, що постають перед ними. Заглибило на рівень стабільної звички

здатність розподіляти першочерговість завдань. Розвинулась здатність до стратегічного мислення, що створило образ потужного, неспішного, впевненого у своїх діях героя, що акумулює сили, коли на те є час. «Узяв Котигорошко туя булаву, як замахнувся, як кинув угору...Та й каже до батька: – Ляжу я спати, а ви мене розбудіть, як летітиме вона через дванадцять суток. Та й ліг. На тринадцяті сутки гуде та булава! Збудив його батько. Він схопився , підставив пальця, булава як ударилася об його, так і розскочилась надвоє. Він і каже: – Ні, з цією булавою не можна йти шукати братів та сестру, – треба скувати другу. Поніс її знову до коваля . – На, – каже, – перекуй, щоб було по мені!» [51, с. 156].

Сприймаючи світло, як життєдайного ресурсу, загальноприйнятим вважається сприймати правду – як світло, а темряву – як брехню (смерть світла). «Оба ті важкі виходи нинішньої ради наповняли серце старого Захара великим сумом, і він щиро молився духом перед почином ради до великого Дажбога – Сонця, щоб той просвітив розум його й його громади і дав їм знайти праву стежку серед усіх тих трудностей» [78, с. 142].

Подібні аналогії лягли в корінь розуміння терміну «воїн світла» – той що виборює правду в темряві брехні. Яскравим прикладом такого героя в українській фільмографії є герой фільму «Максим Оса» (2020) реж. М. Латик. Козак Максим Оса (В. Кухарський – відважний захисник України, що віддав життя за її свободу у 2023 р.) балансує на межі містичного світу та світу людей, що постають в світлі ще більшої темряви у своїх намірах та підступних вчинках. Герой В. Кухарського – не глянцевиий лицар в яскравих обладунках. Він має свої пороки, свої недоліки, але, попри це, він є провідником світла, бо розкриває підступні наміри героїв антагоністичного табору. Кожна сцена наближення до мети козака Максима супроводжується чи то спалахом чаклунського вогнища, чи то пасткою коридорами замку, шлях якими прокладено запаленими свічками. Долаючи всі перешкоди та підступні пастки Максим Оса досягає бажаного. Світло правди розсіює морок підступної брехні. Характер цього персонажа реалізован в досить іронічній манері. Напускна

недоумкуватість, до певної міри вайлуватість, пияцтво добре приховують розум, потужну інтуїцію, фізичну міць, яку у вирішальний момент демонструє козак.

Правда – як моральний еквівалент світла, є ціннісним орієнтиром культурної орієнтації українців. Певна поетизація цього поняття здобула зовсім інше розуміння, коли ця боротьба переходила в площину сьогодення. Так усі загарбники, що приходили на нашу землю – ординське військо, болотяні нашестя московитів, литовці, поляки, турки сприймалися українцями, як вороги світла, що прагнули підкорити вільні світлоносні душі, щоб на цій території панувала суцільна темрява. Але навіть в найскрутніші часи української історії народжувалися могутні велетні, що були носіями тієї генетичної пам'яті сили поклоніння Дажбогу із неймовірною міццю, потужною волею до перемоги. «Разом з усіма вискочив за браму просто до мосту, гострий блиск сонця і зброї засліпив його на мить, сонце ще тільки пробивалося крізь ліси й туман, та вже несло в собі свою несамоовитість, і того було досить, щоб поназбирувалося його яріння на кінчиках ворожих списів, і ті списи подовжилися в безконечність і вражали кожного ще здаля у найвразливіше – в очі» [25, с. 32].

Непроявленим, тіньовим боком вибухових проявів вдачі, є поміркованість та розміреність в характері українського героя. Велике терпіння, що гартувалося протягом усього еволюційного періоду, пов'язане саме із необхідністю підпорядковувати своє життя під «примхи» природних явищ. Стримувана енергія активного спротиву акумулюється і в слушний момент найвищої напруги «вибухає» активною протидією, революцією, збройним повстанням проти агресорів.

Подібна риса є спільною для переважної більшості героїв фільму «Довбуш» (2023) реж. Олесь Саніна. Обидва брати Довбуші демонструють здатність високої витривалості під гнітом зовнішніх факторів, та, коли настає потрібна мить, вони цілять влучно та переможно.

Схожа вдача притаманна і у героїв фільму «Захар Беркут» (1971) реж. Леоніда Осики. Захар Беркут (В. Симчич), Максим Беркут (І. Гаврилюк) — яскраві представники архетипічних образів українських героїв, що живуть за

законом сумління та природи. Закони громади, як запорука самозбереження та спільної благості. Цей життєвий принцип забезпечив перемогу над монгольською навалою та чорною зрадою рабської немочі Тугар Вовка.

Здатність протягом тривалого часу «камуфлювати» вибуховість характеру за вайлуватістю, неповороткістю, неспішністю створює хибне сприйняття українців іншими націями. Це призводить до фіксованої в історичному контексті моделі розвитку подій: *ВОЛЯ – ЗАГАРБАННЯ – ПОНЕВІРЯННЯ – ОПІР – ВОЛЯ*. Це відбувається з моменту утворення певного суспільного устрою ще з прадавніх часів та триває донині.

Таким чином можна стверджувати, що наявність в пантеоні верховних богів Дажбога давало нашим пращурам потенціал енергетичної потужності, витривалості та міці. При цьому, так само, як сонце, що в нашому регіоні має циклічну зміну своєї активності, прадавнім українцям теж була притаманна здатність акумулювати та розподіляти життєві сили, бачити перспективи потреби в більшій активності та, відповідно, накопичувати енергоресурс за більш сприятливих умов. Вибуховий темперамент міг проявитися за виключних обставин. Так само, як Сонце, що може бути лагідним і теплим, або нищівним.

ВОДА. Ще однією стихією, якій активно поклонялися прадавні українці була вода. Вона мала колосальне значення в господарському житті наших пращурів. В божественній ієрархії її вважали сестрою сонця і землі.

Вода обожувалася в усіх об'єктах та формах – як море, озеро, річка, струмок, джерело, колодязь, сльоза та слина. Здатність змінювати свої фізичні властивості в залежності від природних факторів трансформувалася у характерний прояв людської вдачі, що давав можливість асимілювати, пристосуватися до змін в житті, залишаючи власну сутність незмінною. В час найбільшої загрози для існування як такого, наш народ спрямовував людські потоки до нових місць, оминаючи «гострі» кути загарбницьких навал. Він майже розчинявся серед інших суспільних груп, ніби повністю випаровувався із земної поверхні. Завмирав на тривалий період, збирався із силами, мужнів у намірах, згуртовувався довкола найвизначніших та проривався крізь кригу

історичного забуття, долаючи власну зневіру та розпач, як весняний гірський ручай. «...Не може пара згинутися, бо з пари знов зробиться вода» [43, с. 94].

Така пристосункова здатність та прагнення волі сформували певні камуфляжні здібності в поведінковій природі українців. Ці адаптивні можливості стали у пригоді під час глобальних переселень, що були викликані чи то природною, чи то політичною необхідністю. Наочним прикладом міграції всередині країни може слугувати історія Запорізької Січі, заселення територій Донбасу наприкінці XIX ст.

Навіть у розпал сталінізму Донбас зберігав деякі елементи вільного степу, надаючи притулок людям, позбавленим громадянських прав, вигнанцям, втікачам та іншим. І саме це генетичне коріння проросло такими історичними постатями, як Василь Стус, Григорій Тютюнник, Іван Світличний, Володимир Сосюра, Ганна Гайваровська, Сергій Жадан...

Як потужні весняні потоки гірських річок, їх слова, сповнені кришталевої правди, могутньої сили зносити будь-які перешкоди на своєму шляху. І так, як джерельна вода відновлює життєві ресурси, слово гартує міць характеру та дає сили подолати випробування, які б вони не були.

Глобальних переміщень українці зазнали починаючи з другої половини XVIII ст., коли царський уряд заслав на Камчатку учасників гайдамацького руху. Потім були утворені Малиновий Клин на Кубані, Жовтий Клин у Надволжжі, Сірий Клин на території Західного Сибіру та Північного Казахстану, Зелений Клин на південній частині російського Далекого Сходу.

В 1947 році відбулася операція «Вісла», в результаті чого майже 150 тисяч українців втратили батьківщину, змушено депортовані в північні і західні малообжиті території Польщі.

Окрім примусової депортації відбулося кілька хвиль трудової еміграції. Починаючи з 1877 року українські родини мандрували до США, Бразилії, Аргентини, Канади, Австралії, Нової Зеландії, на Гавайські острови.

Після Першої світової війни хвиля українців намагалася врятуватися від переслідувань з боку радянської влади в Польщі, Чехословаччині, Австрії, Румунії, Болгарії, Німеччині, Франції.

Кожна депортація або еміграція охоплювала переміщення цілих родів українців, що склалися з кількох поколінь. Саме про це говорить герой фільму Михайла Ілленка «Очікуючи вантаж на рейді Фучжоу біля пагоди» (1994) реж. М. Ілленка у виконанні Тараса Денисенка, який в парадоксальній природі існування людини, що відірвана від свого коріння, з неба впав і цілком втратив зв'язок з реальністю. Подібна емоційна сепарація, що відбувається під час розриву зв'язку із батьківщиною, створює відчуття бурхливого моря, що несе людину на своїх хвилях, і вона або пручаєшся йому, або підкорюється його силі та владі.

24 лютого 2022 року розпочалася остання хвиля еміграції українського населення в інші країни світу внаслідок військового вторгнення російської федерації. Ця хвиля суттєво відрізняється від попередніх, бо переважно складається з жінок і дітей, які рятуються від жахів війни. Вони поступово оговтуються від вибухів бомб, розривів снарядів, прильотів ракет. Продовжують жити. Співають колискові і оплакують втрачених на полях війни синів, чоловіків, батьків. І всі відтінки життя влітають у пісні колискові, любовні, поминальні.

У фільмі «Поводир» (2013) реж. О. Санін герой С. Бокдана Іван Кочерга, осліплений під час розстрілу героїв Крут, прикладається вухом до землі, коли шукає місце для колодязя – джерела життя. Сцена любові Кочерги та його дружини (І. Саніна) реалізована режисером у воді, як вищий ступінь очищення та злиття двох людей. Вода стає своєрідним фільтром між різними фазами існування людської душі в традиційній релігійній українській традиції. «Вода буває жива й мертва, цілюща й безсила – додає сил, або, навпаки, відбирає їх» [58, с. 42].

Сприйняття людини, як частини природної божественної сили, проявлялося в символічному ставленні до рідин, що їх виділяє людський

організм: кров, слина, чоловіче сім'я. Донині рудиментарні залишки таких вірувань можна зустріти майже щодня. Коли перебігає дорогу чорна кішка, коли треба вберегтися від зглазу чи злого слова недоброї людини, треба тричі поплювати через ліве плече. «Слина походить з нутра людини, дуже плодюча й має чародійну силу, ставши взагалі символом родючого й очищального дощу, або закляттям. Як дощ прочищує небо, так слина (плювання) очищує від усього злого, чому ворожбити при своїх заговорах широко користуються нею, як ритуальною» [58, с. 44].

Перед страшною смертю через саджання на кол, герой К. Степанкова у фільмі «Обітниця» плює пихатому ворогові у лице, виказуючи свою зневагу.

Вода є найпотужнішою стихією на землі. І наслідки від її руйнівної сили складно переоцінити. Так і в поведінці українського героя причаїлася до певного часу шалена міць. І тому, хто стане на шляху вивільненій енергії цієї стихії не позаздрить ніхто. Саме завдяки цій особливості військова звитяга українців оспівувано навіть ворогом. Здатність відновлюватися та виживати, нестримно рухатися до мети, незважаючи на всі явні та приховані перепони – таку якість виробили в собі давні українці під впливом поклоніння стихії води. Героїня фільму «Білий птах з чорною ознакою» (1971) реж. Юрія Іллєнка Вівдя (Дж. Фірсова) омивається у Черемоші перед тим, як вбратися в традиційний святковий стрий. Сцена побудована за принципом паралелізму. В одній річці жінки перуть білі довгі тканини, демонструючи свої господарські таланти, а Вівдя омиває своє розкішне тіло, не соромиться демонструвати його розкіш, довгі чорні коси. Це авторське рішення спільного середовища для реалізації сутнісного конфлікту зіткнення моральних догм, яскраво демонструє дуальність стихії води.

Разом із проявом таємних бажань, вода може приховати темні наміри, створити умови позбутися ворогів і не понести покарання, змити сліди наруги. «Той, що греблю рве» (вернувши, стиха до Русалки): Сховайся за вербою! (Русалка ховається, оглядаючись на Водяника). Поплинемо з тобою ген на розтоки, під бистрії лотоки, зірвемо греблю рівну, утопим мельниківну!» [43, с.

98]. Марічку, героїню фільму «Тіні забутих предків» (1964) реж. Сергія Параджанова, «забрала» гірська річка.

Швидкий Черемош розділив родину буковинського сільського дзвонаря Леся (О. Плотников), ставши кордоном історичного розмежування українських земель у 30-х та 40-х роках минулого сторіччя. У фільму «Білий птах з чорною ознакою» (1971) реж. Ю. Іллєнка «розповідалося про долю багатодітної родини Леся Звоноря, прототипом якої була родина Миколайчуків. Драматичні події 1937–1947 рр. розгортаються на фоні неймовірної краси Уврупатських гір» [3, с.148].

Генетична схильність до можливості крайніх проявів темпераменту, як позитивних так і негативних, притаманна українському героєві і робить його глибоким та складним, втаємниченим та неоднозначним у своїх проявах.

РОСЛИННИЙ СВІТ. Різноманіття рослинного світу, що оточувало наших пращурів, створило певний асоціативний уявний світ, в якому люди ототожнювали свої вдачі та спроможності із тими чи іншими ознаками, що були приналежні різним рослинам.

Формуючи культ поклоніння рослинам, люди досліджували їх основні якості та намагалися виховати подібні прояви характеру, щоб наслідувати міць, пристосовуваність, живучість, плодючість, розповсюдження, необхідні на еволюційному шляху розвитку. «В суспільстві людей образ Дерева втілює основи громадського співжиття: устрій, звичаї, закони, системи інституцій. Дерево пізнання уособлює розвиток світоглядних ідей і течій, науки й мистецтва» [51, с. 83].

«Не зробив і на макове зерня» кажуть в народі, порівнюючи масштаб людського вчинку або надбання із найдрібнішою зерниною. Зерня, як мірило цінності, як гарантія ідентифікації, відповідає тій найменшій частинці божественної енергії, що здатна творити диво нескінченного відродження. Віра в те, що людина є носієм цієї частинки невмирущого продовження, формулює розуміння невмирущості, дарує наснагу, сповнює міцні наміри та вчинки. «За давнім звичаєм, людина має знати Дерево свого роду до сьомого коліна. Той,

хто не знав свого роду, не мав права на продовження свого роду. Дерево людського буття проявляється в гармонійному поєднанні молодості та мудрості, матеріального та духовного, в пізнанні Добра і Зла» [73 , с. 83].

Наявність у дерева підземної (невидимої) та надземної (видимої) частин в уяві людей безпосередньо асоціюється із уявленням про себе. Не тільки, як посередник між пращурами та майбутніми поколіннями. Людина має проявлену сутність, що демонструє оточуючим. Це завжди підкреслене проявлення себе. Особливо у випадках, коли прихована (втаємничена) сутність людини непевна, хитка, слабка, хвороблива. Тоді, в палкому бажанні компенсувати власні непевності, людина із надмірним завзяттям демонструє зовнішні прояви особистості. Так героїня загально знаної п'єси М.Старицького «За двома зайцями» [70] Проня Прокопівна демонструє непевність у власній жіночності та приховує свої переживання у метушні під час зборів для зустрічі із Голохвостим.

«Проня (з одчаєм). Господи, чи все ж у мене на своїм місці? Чи по-модньому? Ой мамо моя, брансолета забула надіти! Чи шалю, чи мантилю? Незнаю, що мені більш до лиця?.. Або, може, й те й друге? Так! Нехай бачить! А книжки й нема! Коли треба, то як на злість!» [70, с. 71].

Або об'єкт палкої закоханості Проні – Свирид Петрович Голохвостий – яскравий приклад неспівпадіння прихованої частини сутності – мрійливого естета, що реалізує себе в середовищі, де домінують цінності трударів. Це нагадує пальму, що проросла в дубовому лісі. Подібне зіткнення ціннісних понять призводить до драматичного розвитку подій в долі героя. Через гнітюче відчуття незадоволення від об'єктивної реальності, невідповідність мрійливим сподіванням людини, що відчуває себе «чужим» у середовищі сталого ставлення до певних цінностей, наважується на карколомні за масштабом задуму вчинки. Не маючи внутрішніх стримуючих моральних меж та кордонів, він наважується на неймовірну авантюру. І нехай на перший погляд його вчинок викликає загальне засудження, але його неймовірна енергія та азарт заслуговують на відповідне визнання.

Якби припустити, що подібна історія трапилася в суспільстві, що є антиподом до описаного, то об'єктами висміювання і засудження стали б такі якості людської вдачі, як груба сила, відсутність прагнення прекрасного, естетичного розвитку.

Тобто, ми вкотре стикаємося з причинно наслідковим зв'язком природнього середовища, так би мовити – геолокації, в якому сформовано героя, та його сутність. В результаті неспівпадіння властивостей «грунту» та вимог природи особистості виникає конфлікт, в результаті розв'язання якого глядач пізнає внутрішній світ, його складну психологічну палітру. Співставляючи образ героя зі своєю сутністю, знаходить емоційні, духовні, психологічні задоволення потреб власної особистості.

Окреме місце в обожуванні представників рослинного світу в українській культурі займають калина та верба. Вбачаючи в зовнішній характеристиці цих рослин гнучкість, необхідність присутності великої кількості води, що збільшує їх життєдайну силу, ці рослини здобули приналежність жіночій сутності. «Калина – символ дорослості дівчини, або повносилої жінки взагалі, чому червона калина часта в весільному ритуалі, де вона означає дівочу красу. Верба – символ журної вдовиці» [58, с. 6].

Розуміючи власну природу, як продовження роду, традицій, культури, український народ ототожнює себе з калиною – витривалою, життєздатною, сильною, гармонійною та красивою.

Глибина проникнення та співставлення людського та рослинного світу має підтвердження в чисельних перетвореннях людини в рослину. В баладі Шевченка «Тополя» [85, с. 113–118] нещаслива закохана «на диво серед поля Тополею стала». В «Лісовій пісні» [43] Лесі Українки Мавка наприкінці історії перетворюється на вербу із сухим листям та плакучим гіллям. Подібні взаємопереходи в котре зауважують на розумінні себе , як частини безкінечного колообігу життєвої енергії, невмирущості людської душі, наповненні силою від оточуючої природи, прагнення гармонії, боротьби за власну ідентифікацію – все це є проявом духу прадавніх українців, яке збереглося донині.

Знаходячись в безпосередньому тісному взаємозв'язку із тваринним світом, наші пращури не могли відокремити своє життя від ототожнення себе із представниками світу тварин. Спостерігаючи за ними, люди виокремлювали найхарактерніші ознаки тієї чи іншої тварини та порівнювали із власними. Це лягло в основу релігійного явища тотемізму. Період цей був досить тривалим і лишив по собі ознаки і в мовній культурі, і в міфопоетичних надбаннях — казках, легендах, піснях.

На рівні мовних сталих виразів нам широко відомі такі вирази, як лисичка-сестричка, вовчик-братик, дядько- ведмідь і т. п. Дифузне явище спостерігається, коли в казках присутні персонажі тварин та людей. В цьому випадку людина зазвичай стає протагоністом та вступає в двобій із твариною-антагоністом, фактично протидіє якостям характеру, що ними було наділено образ тварини. Подібна компіляція фактично нівелює кордон між світом людей та тварин, ототожнюючи прояви їх вдачі та характерів. Це дає підставу зробити висновок, що вкладаючи в образне бачення світу персонажі анімалістичного світу, людина фактично розповідає про себе. Цей факт бере початок з прадавніх часів, коли під час мисливських ігор виконавці одягали шкіри тварин та імітували їх поведінку.

Варто погодитися із думкою В. Кісіна, яку науковець виклав у книзі «Режисура як мистецтво та професія» [31] дуже ретельно розглядає приклади мисливського танку та мисливських ігор. Цікавим видається аналіз способу перетворення в уяві виконавців образу тварини в людину і навпаки. «Тотем — тварина, від якої рід веде своє походження, символ роду. Як звірі перетворюються на людей? Дуже просто: деякі звірі знімають з себе шкуру, ітоді вони стають людьми. Так само і деякі люди, одягнувши на себе шкуру звіра, можуть перетворитися на тварину, що є їхнім тотемом — предком» [31, с. 32]. Таким чином уява людей створювала образи, що ставали прототипами поведінкових ознак. Ці образи в подальшому збагачувалися деталями, поглиблювалися в розумінні сутності того чи іншого прояву. Подібне явище тотемізма та атавістичного страху, що викликають певні види тварин

продемонстровано у фільмі «Максим Оса» (2020) реж. М. Латик, де злочинний задум було реалізовано за допомогою переодягання психічно нездорового Анджейка у шкуру вовка, що робило його, в збудженій під дією певних психотропних речовин уяві, схожим на вовкулаку або містичного перевертня Песиголовця.

Збагачуючи свій фольклор цими історіями, народ все пильніше придивлявся до якостей, які виділяли тварин серед інших. Знаходячи спільні поведінкові риси у тварин та людей, оповіді набували алегоричних змістів, виконуючи освітню, гуманістичну функцію, відображаючи норми моралі та розуміння добра і зла. «Лис завжди виступає, як хитрун, звідси поговорка: хитрий як лис. Вовк – символ швидкості бігу героїв, як і сокіл. «Вої скачють, аки сірії воці по полю [“Слово о полку Ігореві”]. Своєю ненажерливістю вовк здавна символ голоду: голодний, як вовк» [58, с. 67].

Груба, недолуга сила, при відносно неквапливім темпераменті, ведмедя знайшли відображення у виразі – зробив ведмежу послугу. Дещо наївним лісового велетня змальовують казки. Завжди його обмануть, випередять. Але варто ніколи не забувати і зворотній бік цієї природної могутньої сили – не лізь в барлог! Потужна лють тихої, неповороткої натури здатна руйнувати найкмітливіші плани хитрунів. Собака з давніх давен був образом вірності та відданості господарю. Звідти пішла приказка: вірний як собака.

Свійські тварини – бик, телиця, корова – стали образами чоловіка та жінки. Велику кількість народних легенд складають легенди про птахів. Зозуля – птах що має дар віщування та смутку.

Чайка стала символом зажуреної жінки, матері, що побивається за дітьми. Голуби, як і в інших народах, стали символом щирої любові та відданості. Яструб – символ хижацтва. Ворона – роззява. Крук – трупожер, віщує біду. Сокіл – образ сміливця, стрімкості та гострого ока. Бузько – символ прив'язаності та працьовитості. За народним повір'ям він приносить в хату добробут, щастя і діточок. Коли ж бідність та фінансова неспроможність непомірним тягарем лягають на плечі людей, у наївній вірі полегшити життя

вони намагаються завадити бузькові виконувати його «міфічні» обов'язки. Так у фільмі «Білий птах з чорною ознакою» реж. Ю. Ілленко найменший син Леся Дзвонаря Богдан (Ю. Миколайчук) намагається зруйнувати гніздо лелеки, щоб той не приносив їм в родину більше діточок, бо голод та безгрошів'я змушує батька ризикувати життям, наважуючись займатися контрабандою, а старших братів порозбирали в наймити заможні газди. У сльозах і відчаї намагається позбутися родинного «опікуна» малий Богдан.

Плазунів зазвичай наділяли якостями нечистої сили, що переважно шкодили людям. Звідси вирази: зла, як змія; отруйна, як гадюка; сичить, як змія. Вирази ці переважно мали застосування до жінок. Вважаючи, що змії за народними віруваннями мали приналежність до світу темних сил, жінки мали більш міцний зв'язок із усілякою нечистю. Це активно використовують в створенні містичних екранних історій. Зокрема фільмі «Максим Оса» чаклунка серед мороку трясовини виконує ритуали, що мають свою художню кульмінацію у вигляді зміїного ока.

Таким чином прадавні вірування наших пращурів створили широку палітру якостей характерів та поведінкових ознак, що відображали сутність самоідентичності людини, яка ґрунтувалася на спостереженому досвіді довколишнього світу.

Висновки до розділу

Досліджено природу формування ціннісного світогляду української нації на підставі аналізу сакрального значення архаїстичних вірувань, що були сформовані за часів язичництва та були орієнтовані на природу довколишнього світу.

Проаналізовано процес ціннісної трансформації українського екранного героя в різні культурно-історичні періоди. Основною науковою працею по дослідженню режисерських методів творення образного рішення персонажа за допомогою поведінки стала робота Кісіна В. Б. «Режисура як мистецтво та

професія».

Уточнено зв'язок міфопоетичної спадщини українського народу та ціннісної орієнтації сучасного екранного героя в його поведінковому прояві.

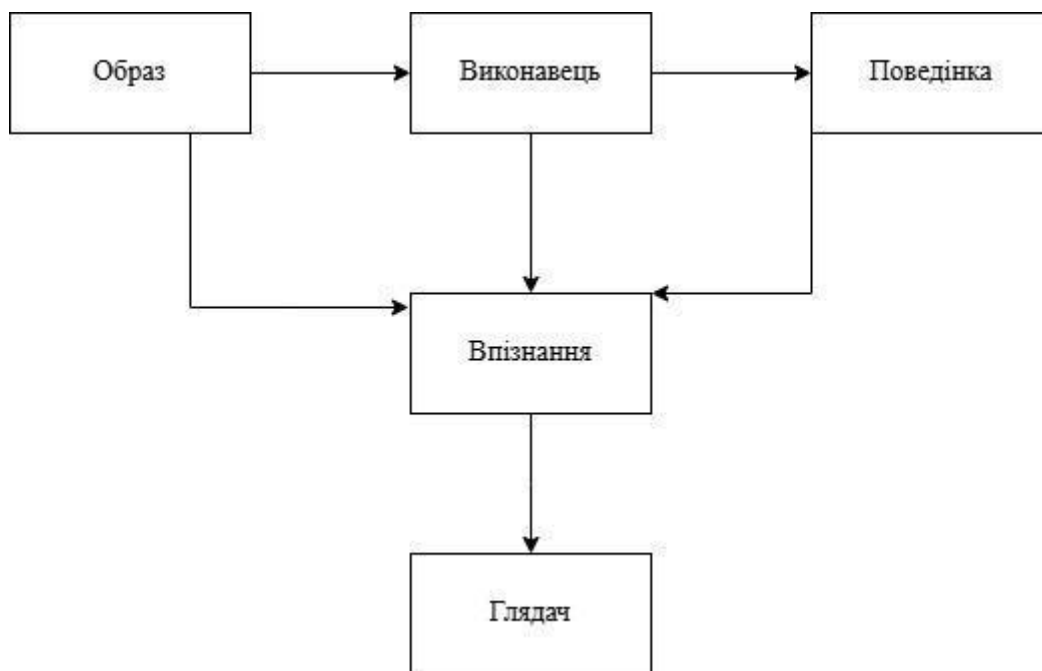
Обґрунтовано процес безперервного наслідування традицій та культурних цінностей, що забезпечує збереження національної ідентичності попри історичні випробування, що долали українці.

Артикульовано визначальні сутнісні орієнтири українського світогляду, особливості його чуттєво-емоційного та кордоцентричного проявлення.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ ЯК ОБ'ЄКТ НАСЛІДУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ

Повертаючись до основних функцій мистецтва, варто зосередити увагу саме на виховній. Актуалізація потреби у новому героєві, як об'єкті наслідування маркерів соціально-значущої поведінки переможця, особливо загострилася з моменту російського вторгнення на територію України у 2014 році. Нагальна потреба у створенні сучасних міфів, що формують світоглядну позицію героїв-переможців спонукала до появи в українському аудіовізуальному мистецтві творів з героями, чия поведінка демонструє такі світоглядні цінності як воля, сила, незламність, нездоланність.

В нашому дослідженні ми розглядаємо кілька чинників, що дозволили кіномитцям досягти успіху у реалізації творчого задуму та явити українському глядачеві героя-переможця, який захоплює увагу, викликає захват та розбурхує бажання наслідувати його поведінкову модель переможця.

Першим чинником, що окреслює масштаб особистості героя, що проявляється в здатності брати на себе відповідальність за власну позицію та відстоювати світоглядні цінності.

Відповідно до цієї якості характеру екранних героїв спостерігається суттєва розбіжність між поведінкою персонажів екранних творів, що були зняті за радянських часів та за часів незалежності України. До прикладу у фільмі «Вавилон XX» (1979) реж. Івана Миколайчука персонаж Данко (О. Сердюк) демонструє яскраво виражену поведінку домінантного маскулінного героя у сценах побачення з Мальвою (Л. Поліщук) (рис. 3.1), загравання із дружиною сусіда Приською (Т. Литвиненко). Фактично Данко реалізує поведінковий образ всіми бажаного чоловіка – привабливого, іронічного. Але, при цьому, він виглядає наполохано, коли опасливо озирається довкола, чи не побачить їх хтось. Так само прояви боягузтва та нерішучості демонструє Данко в сцені заколоту. Зухвалий та зверхній на момент домовляння, він демонструє поведінку боягуза. Це проявляється в трансформації пластики персонажа – шия втягнена, спина зсутулена, погляд очей долі, бігає, мова млява та невиразна.

Інший приклад подібної поведінки демонструє герой Богдана Ступки у фільмі «Білий птах з чорною ознакою» (1971) реж. Юрія Іллєнка. Палко закоханий в доньку священика, він не наважується чесно боротися за її серце, страхаючись конфлікту соціальних прошарків, відповідальності голови родини, чоловіка. Натомість він демонструє внутрішні муки ревнощів граючи музикою на її весіллі з більшовиком. Подальші стосунки з чужою дружиною, в якості партизана-бунтаря, мало б демонструвати певну силу волі, сміливість цього персонажа, але, зрештою, ми бачимо маленьку людину, що рве душу в екзистенційному конфлікті волі та страху.

Поведінку хитрувато-іронічного козака демонструє герой Івана Миколайчука у фільмі «Пропала грамота» (1972) реж. Бориса Івченка.

Певна розслабленість та невиразність емоційного прояву – спосіб поведінки українського персонажу за умови знецінення національної ідеї, що існували за часів радянського союзу. Особливо це проявлялось в жанровій палітрі українського кінематографа. Переважно за часів радянського союзу національно орієнтовані фільми були реалізовані у жанрі побутової мелодрами, комедії, гротеску. Сплановане культивування відчуття власної вторинності серед представників нації козаків-переможців, нації з потужною міфопоетичною спадширою, суспільства працьовитих та ментально потужних людей – прояв страху інтервентів, що встановили свій кривавий терор на українських землях, плоди якого українці долають до сьогодні.

За часів незалежної України спектр характерів персонажів в українському кіно зазнав колосальної трансформації. Серед рефлексуючих відсторонених споглядачів, як доприкладу головний герой фільму «Мої думки тихі» (2019) реж. А. Лукіч Вадим (А. Лидаговский), потужно заявили про себе герої-борці. У нашому дослідженні ми обрали кілька фільмів, що реалізували образ українського героя в різному часі історії, ландшафту, жанровому рішенні. Спільним маркером для усіх них є конфлікт, що спонукає героїв діяти – *Воля та Уярмлення (рабство)*.

Варто наголосити на герочному поведінковому прояві, що його демонструє головний герой фільму «Максим Оса та золото Песиголовця» (2022) реж. М. Латика козак Максим Оса (В. Кухарський). Цікавими видаються чималі аналітичні здібності, спостережливість, сміливість, чесність та справедливість. При цьому режисерові фільму, Мирославу Латику, вдалося уникнути вихолещеності позитивізмом образу живої людини зі своїми слабкостями, невдачами. Спроба максимально наблизитися до правди існування героя в екранній оповіді створює емоційний плацдарм для влучення емоційне тло глядача. Чуттєва дифузія відбувається за рахунок збудження в уяві глядача емоційного відгуку внаслідок впізнавання споріднених тематичних тригерів, що формувалися в підсвідомості українців під впливом випробувань, які зазнала нація протягом історичного шляху становлення. Варто зазначити точне

влучення в образне рішення персонажу, що реалізовано сукупністю роботи художників, операторів, звукорежисерів та представників усіх інших департаментів. Проте не можна не наголосити на точності вибору виконавця. Це яскравий приклад співпадіння внутрішньої ментальної природи актора з сутнісним проявленням персонажа. Подібне «злиття» дозволяє мінімізувати емоційну відстань між актором та екранним образом. Природне відчуття правди безпомилково вгадується глядачем. Виникає довіра до героя та історії. Відбувається емоційне занурення в тему, і, як наслідок, внутрішня трансформація глядача.

Подібну впізнаваність і емоційний відгук у екранської глядацької аудиторії викликають герої Івана Миколайчука – філософ Фабіан у фільмі «Вавилон XX» та козак Іван у фільмі «Пропалі грамота» (схема 3.1).

Ще одним прикладом сублімації національного світогляду персонажа та виконавця є роботи Богдана Ступки у фільмі «Украдене щастя» (1984) реж. Юрія Ткаченка. Природа адаптивних проявів поведінки Миколи Задорожного, роль якого виконував Б. Ступка, сублімує професійні пристосування актора та емоційно-пластичне рішення персонажа в силу спільності культурних традицій. Подібний ефект сутнісної сублімації характеру персонажа та виконавця демонструє О. Гнатівський у фільмі «Довбуш» (2013) реж. О. Санін. На думку авторів дослідження цей приклад наглядно демонструє, як ландшафт, мовна традиція, культурна спільність між виконавцем та його персонажем створюють відчуття цілковитої довіри у глядача. В цьому прикладі яскраво демонструється природа психофізичних пристосувань притаманних жителям Карпат, що їх застосував актор, реалізуючи екранний образ – експресивна, бурхлива реакція на будь який прояв поневолення, будь то збирачі податків чи польська шляхта. Іван Довбуш (О. Гнатівський) потужно і палко транслює головну світоглядну цінність українського народу. Ця тема *ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ* червоною лінією проходить крізь часи і знаходить відображення у екранній творчості. За радянських часів ще один гуцул транслював той самий меседж у фільмі «Білий птах з чорною ознакою» (1971) реж. Юрій Іллєнко.

Варто наголосити на ролі ландшафту та природних умов в процесі формування характеру людини. У нашому дослідженні ми провели спробу порівняти характери екранних героїв, чиї історії відбулися в різних регіонах України та проспостерігати за проявленням поведінки в умовах реалізації конфліктного зіткнення *ВОЛІ* та *УЯРМЛЕННЯ*.

Зі Сходу на Захід відбувається докорінна зміна ландшафту від розлогих степових просторів до гірських вершин та перевалів Карпатських гір.

У фільмі «Дике поле» (2018) реж. Я. Ладигіна показано історію мешканців Луганщини. Феномен характеру героїв цього фільму полягає у

затятій впертості і бажанні боронити своє. Незрозуміла для антагоніста Марлена (Р. Халаїмов) цупкість та непереборна сила протистояння, що її не можна підкупити, а тільки фізично знищити, вбивши, розкриває засадничі ціннісні пріоритети мешканців українського Сходу. Герман (О. Москаленко) вимушено повертається додому, звідки успішно поїхав багато років тому. Мало привабливий з точки зору фінансів бізнес у вигляді заіржавілої заправки піддається рейдерським нападам. Природа поведінки героїв цієї екранної історії демонструє здатність до тривалої боротьби та потужного внутрішнього спротиву, що не буде метугливим або голословним. Це потужна сила впевнених у своїй правді велетнів духу, готових на смерть стояти за своє. При цьому подібні якості характеру притаманні не тільки чоловікам, але й жінкам. Обидві героїні, що існують в житті Германа – Оля (Руслана Хазіпова) та Катя (Євгенія

Муц), демонструють поведінку впевнених, незалежних, місцями брутальних, жінок, що не визнають влади над собою, хоч і мають досвід зіткнення з нею. Окреме місце займає в історії персонаж Травма (Г. Поволоцький). Це приклад характеру, чиї цінності не корелюються з дріб'язковою меркантильністю, а слово і дія – нерозривні. Архетипічний образ *Воїна*, героя, що сплачує життям за власні переконання (рис. 3.3).

Подібний прояв ми спостерігали під час Революції Гідності 2013–2014 р. р. Нікон Романченко у дипломному документальному фільмі «Обличчя» [12] створив колективний портрет української нації в момент максимальної концентрації сил спротиву народної *ВОЛІ* в боротьбі проти *СВАВІЛЛЯ* промосковської влади. Практично відбулося *КОНФЛІКТНЕ ЗІТКНЕННЯ* світоглядів *ВОЛІ* та *РАБСТВА*.

Здається важливим артикулювати реалізацію теми боротьби за збереження власної національної ідентичності, її культури, свободи, цінностей реалізована Олесем Саніним у фільмі «Поводир». Образ сліпих оборонців культурної спадщини української традиції, як останній форпост надії на порятунок від більшовицького агресора, реалізує Станіслав Боклан у ролі Івана Кочерги. Природа його поведінки демонструє розмірену впевненість, спокій та неквапливість при певній здатності до карколомної швидкості демонстрації психофізичних реакцій. Територія Наддніпрянщини, де відбуваються події фільму – мальовничі схили широкого гирла Дніпра, заливні луки. Місце гармонії та спокою, щедрої землі та добрих, порядних людей. Ніби оживші слова шевченківської поезії в кадрі О. Саніна. І так само, як у Т. Шевченка в «Розритій могилі»:

«А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері поталану
Сорочку знімати.

Помогайте недолюдки

Матір катувати» [85, с. 691—964].

Образ зрадника, як *Тінь* архетипу *Героя*, реалізовано у фільмі «Поводир» (2014) реж. Олеся Саніна у персонажі Володимирі (Олександр Кобзар) (рис.

3.4).

Історична подія розстрілу під Крутами, що є передісторією подій у фільмі, знову і знову актуалізується в історичному шляху становлення української нації. Образ *ЗРАДНИКА* червоною стрічкою проходить через усі визначні події історії України. Явище соціальної мімікрії, що сприяє підміні моральних понять та цінностей з метою отримання певних преференцій, у випадку героя Кобзаря – життя в агонії страху викриття власного гріхопадіння, докорінно трансформує світоглядні засади особистості, що, своєю чергою, впливає на його поведінкові реакції. У випадку героя «Поводиря» відбувається заміщення патріотизму, що спонукав його йти на бій під Крутами, відчуттям огиди від визнання власної нікчемності. Це проявляється у невпевненості, метушінні, запопадливості персонажа на початку фільма. Накопичення цієї енергії огиди до самого себе призводить до розвитку агресії, спрямованої проти носіїв ціннісної орієнтації, яку він зрадив, вчинивши злочин. Зростає страх викриття власної ницості, що призводить до параноїдального бажання знищення свідка свого злочину. Фактично режисерові вдалося реалізувати образ одвічного українського Каїна, що прагне знищити саме джерело божественної енергії. Бандура у Саніна – не

просто народний музичний інструмент. Це один з художніх образів українського народу. Знищення кобзарів – історичний акт спроби знищення українського світогляду, культурної спадщини, живого свідчення факту існування національної культурної традиції як такої.

Повертаючись до поведінки Івана Кочерги, як носія ціннісної парадигми української ментальності, варто звернути увагу на іронію та гумор, який демонструє герой, як спосіб самозахисту в найстрашніші моменти життя. Природна здатність посміятися в обличчя ворогові – маркерна ознака національної ідентичності, що демонструють герої екранних історій як за часів радянського режиму, так і за незалежної України.

Тема знищення носіїв української культури, як і фізичне винищення українців, характерна ознака тоталітаризму, що його зазнала Україна. Фільм «Слово» (2017) реж. Ігоря Висневського оповідає історію української інтелігенції, що за часів радянського терору прагнули зберегти власну сутність у творчості та політичній позиції. Образ Володимира Сосюри у виконанні Владислава Мамчура демонструє поведінку поета-борця. На відміну від популістської громогласності популярних співців радянської доби, Сосюра у виконанні Мамчура демонструє стриманість в реакціях, балансування між тиском тоталітарного режиму та відчуттям внутрішньої правди. Його ціннісні пріоритети – родина, дитина – є традиційними для української ментальності.

Потужну проявленість нищівної дії на емоційний світ поета демонструє в своєму персонажеві Олег Примогенов. Сцена зустрічі Сосюри та представників партійної влади – наочна демонстрація конфлікту *ВОЛІ* та *ПОНЕВОЛЕННЯ*, реалізоване режисером за допомогою поведінки героїв (рис. 3.5 – 3.6).

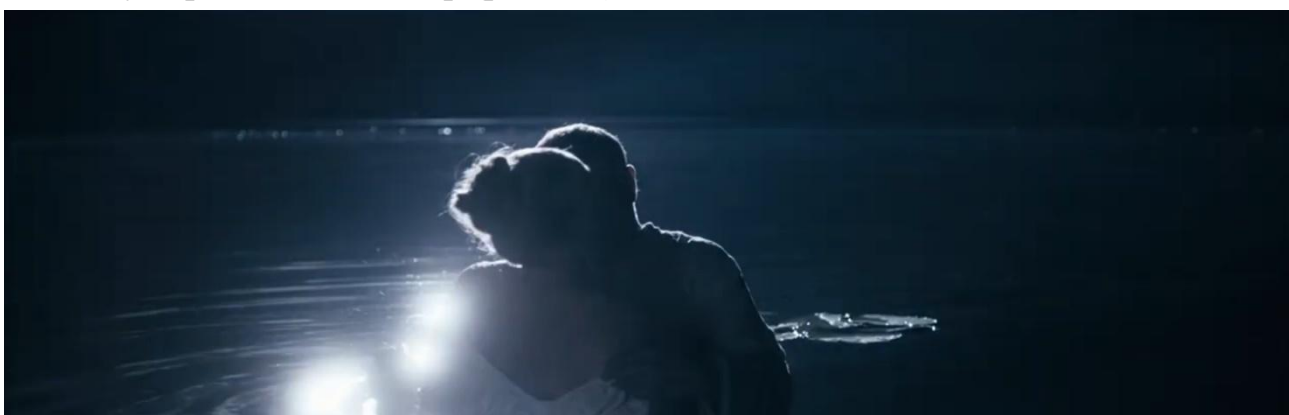
Окреме місце в українській архетипіці екранних героїв займає образ матері. Мати-Земля, Мати-Жінка, Мати.

Подібно чоловічим героям, характер української жінки в екранних образах зазнає трансформаційних змін пов'язаних з природними умовами та культурно-історичним контекстом. Сталою для жінок з усіх регіонів України є потужна сила жіночої еманції, що є джерелом натхнення, творчості, бажання, прагнення, вчинків для героїв. Родинні цінності як камертон правди та сумління, з покоління в покоління передають жінки. Особливість долі української жінки полягає в одвічному чеканні та збереженні відчуття тепла та любові. Це той маяк, що вказує вірний шлях за будь яких випробувань.

Дипломний фільм «Сірий птах» (2017) реж. Яна Гонтар розповідає про історію Матері (Леся Островська), що уособлює собою долю чисельких жінок, що у великій любові народжують синів, а потім відпускають їх у Великий світ, щоб підтримувати теплом свого серця (рис. 3.7).

Дружина Івана Кочерги, героя фільму «Поводир» [11], Орися (І. Саніна) – образ щедрої любові, тепла і благополуччя, що крізь усі випробування зберігає в своєму серці сліпий кобзар (рис. 3.8).

Підсумовуючи, можна зазначити, що головною темою українського світогляду є *ВОЛЯ*, що виборюється ціною життя задля збереження головних цінностей – *ЗЕМЛІ* та *РОДИНИ*.

Висновки до розділу

У третій частині наукового дослідження предметно розглянуто зв'язок між ландшафтом походження, історичним минулим, політичними поглядами, релігійними переконаннями героя та проявом його поведінки в екранній історії.

Досліджено приклади проявів основних архетипів екранних персонажів (Великий Батько, Лицар, Тінь, Матір, Повія, Діва та ін.) в контексті теорії Юнга К.-Г.

Артикульовано особливості адаптивних пристосувань персонажа відповідно до місця, часу та жанру екранного твору.

Сформульовано основні теми української ментальності та їх конфліктне втілення.

Розглянуто творчі доробки таких режисерів, як Л. Осика, І. Миколайчук, В. Івченко, Ю. Ілленка, М. Ілленка — приклади втілення характеру українського персонажа за часів радянської диктатури.

Проаналізовано втілення українського характеру в аудіовізуальному мистецтві за часів Незалежності на прикладах фільмів О. Саніна, Д. Сухолиткого-Собчука, Я. Ладигіна, З. Буадзе, О. Березаня. Окрему частину дослідження становить аналіз творчості молодих режисерів майстерні В. Вітра, серед яких творчі доробки І. Висневського, О. Степашко, Я. Гонтар.

ВИСНОВКИ

В результаті наукового опрацювання, вивчення та дослідження поведінки екранних персонажів українського аудіовізуального мистецтва було окреслено спектр світоглядних характеристик, що притаманні українському менталітету.

У першому підрозділі першого розділу наукового обґрунтування здійснено аналіз наукових праць з етнопсихології В. Вундта «Психологія народів. Дослідження законів розвитку мови, міфів і звичаїв», об'єктом якої є мова, міфи та звичаї народу, що реалізують уявлення, почуття та волю. Концепція «Психології народів» В. Вундта стала основою етнопсихологічних досліджень українських науковців О. Кульчицького та В. Янів. Я. Ярема виокремив чотири типи національного українського характеру, спираючись на аналіз творчості М. Гоголя, Г. Сковороди, І. Вишенського та Т. Шевченка.

Основою аналізу українського національного світогляду стали наукові праці П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, М. Драгоманова, Л. Мушкетика, Г. Сковороди, П. Чубинського, І. Котляревського, М. Грушевського, І. Огієнко, М. Ткача, Б. Гринченко.

Проаналізовано основні причинності формування українського національного характеру, що визначив у своїй праці О. Кульчицький.

У другому розділі було проаналізовано поведінковий прояв персонажів у творах аудіовізуального мистецтва, реалізованих в Україні за часів Радянського диктатури, Незалежності та дипломні роботи студентів кафедри режисури телебачення майстерні Василя Вітра.

Окреслено селективний діапазон прояву поведінки героїв українських екранних творів внаслідок впливу геофізичного та культурно-історичного факторів причинності.

Досліджено поведінку екранних персонажів, що транслюють архетипічний український світогляд, його сталість та трансформаційні зміни в залежності від соціо-політичних обставин середовища.

У третьому розділі було сформульовано основні маркери поведінкового прояву українського національного героя аудіовізуальних творів, що транслює

ціннісний світогляд нації та постає об'єктом наслідування внаслідок масштабного резонування з чуттєво-емоційним світом глядацької аудиторії.

Артикульовано на зв'язку теми, режисерського рішення, жанрової приналежності екранного твору та реалізації поведінкової природи персонажа.

Також було здійснено спробу визначення головного екзистенційного конфлікту українського світогляду, сформованого в контексті сумарного впливу кожного з досліджуваних чинників.

В обґрунтуванні проєкту стверджено думку про важливість процесу спостереження режисером та актором поведінки, що притаманна українцям різних соціокультурних груп, та аналізу максимальної кількості чинників впливу на проявлення її. Подібне зосередження уваги на зв'язку між проявленою поведінкою, як реакцією на подразник (зовнішній/внутрішній), культурним середовищем, що сприяло формуванню такої поведінки, приналежність до певного психотипу (інтроверт/екстраверт), спосіб демонстрації поведінки (вербальний/невербальний) та тригерні теми, дозволить в подальшій професійній діяльності створювати достовірні образи екранних персонажів, що будуть у своїй поведінці впізнавані глядачами на максимальному рівні чуттєво-емоційного резонування. Подібне впізнавання, через пізнавання та співпереживання, у випадку наслідування моделі поведінки героя-гуманіста, героя-переможця, сприятиме сутнісній трансформації глядацької аудиторії. Це, в свою чергу, спонукатиме до загальної гуманізації суспільства та соціально-культурного розвитку нації, що сприятиме позитивній динаміці в усіх сферах діяльності українського суспільства.

Воєнні реалії сьогодення, крім болю колосальних втрат українського народу, наочно демонструють наслідки відсутності сильного героя-переможця, як еталонної моделі для наслідування глядачами різних вікових категорій.

Боротьба з відчуттям вторинності та меншовартості, сформована в українців під гнітом імперських окупацій, яка провадила стратегію знищення української ментальності, живиться з енергії сили та затятості, що запалює емоційний світ глядачів під час спостереження поведінки персонажа-переможця.

Сублімація переживань, що відбувається в процесі співпереживання герою, змушує глядача ототожнювати себе з персонажем та наслідувати його поведінку у житті задля досягнення особистих перемог. Таким чином відбувається ланцюг взаємних трансформацій. Або, наслідуючи термінологію В. Кісіна, продовжуючи школу Курбаса, відбувається ефект «перетворення».

В процесі дослідження виконано наукові завдання відносно формулювання основних маркерів поведінкового прояву українського національного героя аудіовізуальних творів, що транслює ціннісний світогляд нації та постає об'єктом наслідування, як результат потужного резонування з чуттєво-емоційним світом глядацької аудиторії. Також, відповідно завданню, окреслено діапазон актуальних тем майбутніх екранних творів, що дозволить реалізувати конструктивний діалог з потенційним глядачем.

Результати наукового дослідження було апробовано в процесі навчання студентів 2 та 3 курсу «Режисерів телебачення», майстерні О. Пономаренко. Основна увага була приділена побудові ланцюжка причинності теми задуму курсової роботи, створенню портрету характеру (біблії) персонажів (відповідно аналізу усіх чинників впливу, що проаналізовані у даному дослідженні), драматургічному рішенню історії втілення теми відповідно певної жанрової приналежності, режисерському рішенню (відбір учасників виробничого процесу, кастинг виконавців). Спробу втілення ціннісного світогляду українського характеру за допомогою селекції поведінкових проявів сучасних українських героїв було демонстровано в показі «Людське занадто людське» (20 травня 2024) та «Монумент» (17 грудня 2024). В подальшому відбувалися покази студентських робіт для широкої глядацької аудиторії.

Також результати дослідження було застосовано (як основна модель побудови поведінкового прояву характерів персонажів) в процесі створення авторкою сценічних творів за п'єсами М. Куліша, Л. Українки та І. Карпенка-Карого, успіх яких у глядацької аудиторії та членів професійного журі на фестивалях дозволяє допустити можливість «життєспроможності» подібного підходу до розвитку та популяризації української культури.

Творчо-мистецький проєкт буде цікавим та корисним для митців і мистецтвознавців — дослідників сутнісного прояву українського національного світогляду. У межах підготовки творчого мистецького проєкту було застосовано науково-творчий метод дослідження та підготовлено низку тем до лекцій і практичних завдань, що можуть стати вагомим методичним матеріалом в культурно-освітньому національному процесі. Це дало поштовх до розробки спеціального курсу «Поведінка екранного героя як основний прояв української національної культурної орієнтації», що допоможе у вивченні аспектів впливу на формування поведінки екранного персонажа, розширить уявлення про творчі та практичні способи її реалізації та їх застосування в роботі майбутніх режисерів екранних мистецтв та здобуття навичок в роботі з виконавцями; стане у нагоді в освітньому процесі студентів, аспірантів гуманітарних ВНЗ щодо набуття нових підходів та отримання теоретичних знань пов'язаних із дослідження українського національного характеру. Вагоме місце у цьому курсі займає вироблення шляхів і методів оволодіння знань та практичних навиків щодо селекції поведінкових проявів. У методичних матеріалах викладено систематизований та послідовний напрям роботи, а саме:

1. обґрунтовано передумови та необхідність спецкурсу;
2. визначено мету, завдання та вимоги до результативних досягнень здобувачів;
3. створено структуру спеціального курсу, що передбачає розділи, теми лекційних та практичних занять;
4. сформульовано вимоги та критерії для оцінювання набутих навчальних досягнень;
5. підготовлено рекомендований список літератури.

Методична суть спеціального курсу в ознайомленні та формуванні у здобувачів різних освітніх ступенів уявлення про створення національного; наданні рекомендацій та практичних навичок щодо розкриття та застосування принципів творення поведінки персонажа. Розроблена і публічно представлена праця може виявити інтерес у науково-педагогічної спільноти, стати

конструктивним наочним підтвердженням в освоєнні режисерських методів створення аудіовізуальних творів мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амбіцька А. Архетипи в художньому світі Івана Нечуя-Левицького. *Дивослово*. 2016. Вип. 3, С. 53–57.
2. Аристотель Поетика:Трактат. Київ : *Мистецтво*. 1967. 12 с.
3. Безручко О. «Розяничарення» Ю.Г. Ілленка у творчості та кіно педагогії. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 5. С. 147–150.
4. Бригадир М. Архетипові образи в творах Тараса Шевченка. *Тарас Шевченко і сучасна національна освіта* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ. 2014. С. 90–91.
5. Василенко Н. Іваннікова Л. Українські народні казки Нижньої Наддніпрянщини. *Міфологія і фольклор*. 2012. Вип. 4. С. 359.
6. Висоцький С. Про що розповіли давні стіни. Київ : *Наукова думка*. 1978, 144 с.
7. Вінтонів Р. В. Символ дерева в поетичній творчості Лесі Українки. *Науковий вісник Лбвівського національного університету імені І. Франка*. 2006. Вип. 16(4). С. 14–19.
8. Войтович В. Міфи і легенди давньої України. Тернопіль : *Навчальна книга*. 2014. 480 с.
9. Ворожейкін Є. Візуальні стратегії сучасної екранної культури: філософсько-антропологічний аспект: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04. Нац. педаг. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 210 с.
10. Ворожейкін. Є. Реалізм екранної культури як реакція на віртуалізацію повсякденного життя. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. № 19. С. 15
11. Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики. Київ : *Знання*. 2009. 301 с.
12. Голобородько О. О. Героїзація як феномен сучасної медіакультури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. Вип.1. С. 126–131.

13. Голобородько О. Феномен героїзації в сучасній медіакulturі: культуроутворююча сутність і механізми конструювання: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 034 «Культурологія». Київськ. нац. ун-т культ. і мист. Київ, 2024. 177 с.
14. Горпенко В. Архітектоніка фільму: Кадр. Монтаж. Фільм: питання режисерської майстерності. Київ : ДІТМ. 1997. 231 с.
15. Горський В. Святі Київської Русі. Київ : Абрис. 1994. 176 с.
16. Грабовський П. Вибрані твори у двох томах. Т. 2. Київ : *Дніпро*. 1985. 343 с.
17. Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т., Т. 2. Київ : *Либідь*. 1993. 282 с.
18. Гулевський С. Трансформація соціального дискурсу телевізійних серіалів у сучасному медіа-просторі: дис. ... канд. філософ. наук. : 09.00.04. Харк. Нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2021. 187 с.
19. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV – XVIII ст.). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 222. 1991. С. 28–44.
20. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. Київ : *Наук. думка*. 1970. 531 с.
21. Духніч О. Є. Етнокультурні чинники наративного самоконституювання та взаємної ідентифікації слов'ян та кримських татар : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. 2009. Київ, 20 с.
22. Журавльова Т. В. Українське екранне мистецтво початку ХХІ століття в процесі національної ідентифікації. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв імені І. К. Карпенка-Карого. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*. Вип. 32. С. 93–10
23. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Київ : *Абрис*. 1997. 144 с.
24. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х. Київ : *Факт*. 2009. 352 с.
25. Загребельний П. Диво. Харків : *Фоліо*. 2006. 638 с.

26. Зубавіна І. Трансформація біблійних міфологем в українському кіно. *Кіно-Театр*. Вип. 6. 1996. С. 23–25.
27. Зубавіна І. Кіноархітипіка як ядро екранного наративу. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Вип. 16. 2015. С. 75–83.
28. Карпенко-Карий І. Безталанна Сава Чалий. Тернопіль : *Навчальна книга*. 2022. 22 с.
29. Кемпбелл Дж. Тисячоликий герой. Київ : *Terra Incognita*. 2021. 416 с.
30. Кісін В. Життя, актор, образ. Київ : *КМ Academia*. 1999. 268 с.
31. Кісін В. Режисура як мистецтво та професія. Київ : *КМ Academia*. 1999. с. 267.
32. Кобилянська О. Земля. Київ : *Знання*. 2020. 318 с.
33. Ковтун Н. Архетип культурного героя в українській духовній традиції: історико-філософський контекст : дис. канд. філософ. наук : 09.00.05. Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008. с. 188.
34. Ковтун Н. М. Рефлексія архетипу культурного героя в українській духовній традиції. *Українська полоністика*. 2007. Вип. 3–4. С. 60–72.
35. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або, Дефект головного дзеркала. Київ : *КМ Academia*. 1999. 29 с.
36. Котляревський І. Енеїда. Харків : *Фоліо*. 2010. 473 с.
37. Кривошея Т. Естетичне виховання в сучасному культуротворчому процесі. Київ : *КВПП Тясмин*. 2013. 390 с.
38. Кулиш П. Твори у 6 т. Т. 6. Львів : *Просвіта*. 1910. 414 с.
39. Куліш П. Байда князь Вишневецький. Київ : *Кондор*. 2020. 168 с.
40. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. Київ : *Основи*. 2002. с. 510.
41. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*. Т. 2. 1995. С. 708–718.
42. Купчишина В., Макогончук Н. Психологічні підходи визначення змісту поняття національний характер та використання його іншими науками.

Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Вип. 1(12). С. 176–193.

43. Леся Українка Лісова пісня. Київ : Клуб Сімейного Дозвілля. 2017. 352 с.

44. Лозко Г. Історія релігії в Україні. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Т.1. Вип. 33. 1999, С. 28.

45. Маланюк Є. Невичерпальність: поезії, статті. Київ : Веселка. 2001. 318 с.

46. Мальцева О. Поема І. Котляревського «Енеїда» як репрезентація української національної ідентичності. *Схід*. Вип. 5 (96). 2009. С. 25–31.

47. Макарчук С. А. Етнографія українців. Львів : *Львівський національний університет імені І. Франка*. 2015. 711 с.

48. Маккі Р. Історія на мільон доларів. Київ : АНФ. 2020. 205 с.

49. Миленька Г. Історія Західноєвропейського театру: консп. лекц. Київ : *Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв*. 1999. 28 с.

50. Мурована К. Багатогранний герой – запорука творчого та комерційного успіху ігрового твору. Київ : *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. 2016. 76 с.

51. Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. Київ : *Український письменник*. 2014. 360 с.

52. Наугольник Л. Психологія стресу. Львів : *Львівський державний університет внутрішніх справ*. 2015. 324 с.

53. Нельга О. В. Теорія етносу: курс лекцій. Київ : *Тандем*. 1997. 368 с.

54. Нечуй - Левицький І. Зібрані твори. Т. 2. Київ : *Наукова думка*. 1965. 386 с.

55. Нечуй-Левицький І. Зібрані твори. Т. 3. Київ : *Наукова думка*. 1965. 444 с.

56. Нечуй-Левицький І. Зібрані твори у 10 Т. Т. 4 Київ : *Наукова думка*. 1965 с.

57. Никоненко В. Образ батька в українському кінематографі: дис. ... д-ра філософ. наук за спеціальністю 021 «Аудіовізуальне мистецтво». Київськ. нац. ун-т театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. Київ, 2024. 222 с.
58. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. Київ : *Обереги*. 1992. 427 с.
59. Оніщенко О. Художня творчість: проект некласичної естетики. Київ : *Інститут культурології Академії мистецтв України*. 2008. 232 с.
60. Ороховська Л. Медіакультура в контексті цивілізаційного розвитку : автореф. дис. д-ра філософ. наук: 09.00.03. Нац. педаг. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 34 с.
61. Паві П. Словник театру. Львів : *Львівський національний університет імені І. Франка*. 2006. 640 с.
62. Павліченко Є. О. Репрезентація національної ідентичності в сучасній візуальній культурі : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 034 «Культурологія». Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 2024. 176 с.
63. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. Київ : *Український письменник*. 1993. 62 с.
64. Повість врем'яних літ. Харків : *Фоліо*. 2005. 317 с.
65. Погребняк Г. П. Авторський кінематограф у художній культурі другої половини ХХ- початку ХХІ століття. Київ : *Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. 448 с.
66. Пономарьов А. Українська етнографія. Київ : *Либідь*. 1994. 316 с.
67. Сапольськи Р. Біологія поведінки. Київ : *Наш формат*. 2021. 672 с.
68. Світлицька В. Жіночі архетипи як важливий складник ментального устрою українців: Матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. студ. та мол. вч. *Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського*. 2022, С. 152–154.
69. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів. Харків : *Канадський Інститут Українських Студій*. Харків, 2011. 1400 с.

70. Старицький М. За двома зайцями. Київ : *ДНІПРО*. 1971. 136 с.
71. Стус В. Поезія. Харків : *Фоліо*. 2017. 352 с.
72. Тетерич О. Етнопсихологія українців: мовний аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2012. Вип. 51. С. 142–148.
73. Ткач М. Данилевська Н. Клетчатий міст. Джерела української міфології. Київ : *Снива*. 1995. 299 с.
74. Фон Франц М.-Л. Архетипічне вимірювання психіки. Київ : *Спадщина*. 2018. 198 с.
75. Франко І. Хуторна поезія П. О. Куліша. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ : *Наукова думка*. 1980. т. 26. С. 161–179.
76. Франко І. Дещо про себе самого. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ : *Наукова думка*. 1981. т. 31. С. 28–32.
77. Франко І. Задачі і метод історії літератури. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ : *Наукова думка*. 1984. т. 41. С. 7–16.
78. Франко І. Захар Беркут. Київ : *Велес*. 2007. 240 с.
79. Фурман А. В. Психокультура української ментальності. Тернопіль : *Економічна думка*. 2002. 132 с.
80. Хвильовий Я (Романтика). Харків : *Фоліо*. 2021. 248 с.
81. Храмова В. До проблеми української ментальності. Українська душа. Київ : *МП «Фенікс»*. 1992. 128 с.
82. Цимбалістий Б. Рух за патріархат і українська суспільність. Нью-Йорк : *Українське Патріархальне Світове Об'єднання*. 1978. 16 с.
83. Чижевський Д. Українська філософія. *Філософські студії*. Вип. 1. 1993. С. 48–157.
84. Чубинський П. Праця етнографічно-історичної експедиції в західно-руській край. Донецьк : *Норд-прес*. 2008. 448 с.
85. Шевченко Т. Збірка творів у 6 томах, Т. 1–3. Київ : *Наукова думка*. 2003.

86. Шинкарук В. Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії імені Г. Сковороди. *Національна академія наук України*. Київ : Абрис. Київ, 2002. 751 с.
87. Юнг К.-Г. Психологічні типи. Київ : *Університетська книга Сварог*. 1998. 752 с.
88. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ : *Знання*. 2006. 341 с.
89. Ярема Я. Українська духовність в її культурно—історичних виявах. *Перший український педагогічний конгрес 1935 р.* 1938. С. 16–18.
90. Bezruchko O., Stepanenko N. Cinema as a Basis for the Formation / Creation of Modern National Identity. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Audiovisual Art and Production*, 2024. Vol. 7. № 1. P. 20–30. <https://doi.org/10.31866/2617-2674.7.1.2024.302756>
91. Wundt, W. Elemente der Völkerpsychologie: Grundlinien einer psychologischen Entwicklungsgeschichte der Menschheit, Leipzig: *Kröner*. 1912. 544 s.

ДОДАТКИ

ФІЛЬМОГРАІЯ

1. **«Земля»**, 1930, 59 хв. (версія 1930 р.), 84 хв. (версія 1974 р.), вироб.: *Київська кінофабрика ВУФКУ*. Реж. і сцен. О. Довженко, опер. Д. Демуцький. В ролях: С. Шкурат, С. Свашенко, Ю. Солнцева, О. Максимова, П. Масоха, М. Надемський, інші.
2. **«Тіні забутих предків»**, 1964, 98 хв., вироб.: *Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка*. Реж. С. Параджанов, сцен. Г. Чендей, С. Параджанов (за однойменною повістю М. Коцюбинського), опер. Ю. Ілленко. В ролях: І. Миколайчук, Л. Кадочникова, Т. Бестаєва, С. Багашвілі, О. Гай, інші.
3. **«Білий птах з чорною ознакою»**, 1971, 93 хв., вироб.: *Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка*. Реж. Ю. Ілленко, сцен. Ю. Ілленко, І. Миколайчук, опер. В. Калюта. В ролях: Л. Кадочникова, О. Плотников, Б. Ступка, І. Миколайчук, М. Ілленко, М. Наум, Д. Фірсова, Л. Бакштаєв, інші.
4. **«Захар Беркут»**, 1971, 92 хв., вироб.: *Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка*. Реж. Л. Осика, сцен. Д. Павличко (за однойменною повістю І. Франка), опер. В. Квас. В ролях: В. Симчич, І. Гаврилюк, І. Миколайчук, К. Степанков, А. Лефтій, інші.
5. **«Пропала грамота»**, 1972 (прем'єра – 1983), 79 хв., вироб. : *Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка*. Реж. Б. Івченко, сцен. І. Драч (за творами М. Гоголя, О. Стороженка, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Кропивницького та народних притч), опер. В. Зимовець. 216 В ролях: І. Миколайчук, В. Симчич, Ф. Стригун, Л. Белозьорова, М. Голубович, В. Глухий, інші.
7. **«Вавилон ХХ»**, 1979, 100 хв., вироб.: *Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка*. Реж. і сцен. І. Миколайчук (на основі роману В. Земляка «Лебедина зграя»), опер. Ю. Гармаш. В ролях: І. Миколайчук, Л. Поліщук, Л. Сердюк, Я. Гаврилюк, Б. Брондуков, А. Хостікоєв, І. Гаврилюк, К. Степанков, О. Матешко, Р. Недашківська, інші.

8. **«Украдене щастя»**, 1984, 130 хв., вироб.: *Укртелефільм*. Реж. Ю. Ткаченко, сцен. В. Сичевський (на основі п'єси І. Франка «Украдене щастя»), опер. Г. Енгстрем, комп. Є. Станкович. В ролях: Н. Савиченко, Б. Ступка, Г. Гладій, інші.
9. **«Обітниця»**, 1992, 69 хв., вироб.: *Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка*. Реж. і сцен. В. Ілляшенко, опер. С. Борденюк, комп. І. Поклад. В ролях: О. Горбунов, О. Богданович, К. Степанков, С. Круть, інші.
10. **«Очікуючи вантаж на рейді Фучжоу біля пагоди»**, 1994, 125 хв., вироб.: *Незалежна кінокомпанія «Данапріс-Фільм» (Україна), ДП «Білгородкіно» (Росія), Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка*. Преж. і сцен. М. Ілленко, опер. Б. Вержбицький. В ролях: Т. Денисенко, І. Ілленко, В. Троцюк, інші.
11. **«Поводир»**, 2013, 122 хв., виробн.: *«ProntoFilm»*. Реж. О. Санін, сцен. О. Санін, І. Роздобудько, О. Ірванець, опер. С. Михальчук. В ролях: С. Боклан, А. С. Грин, О. Кобзар, інші.
12. **«Обличчя»**, 2013, 25 хв., виробн.: *ВІАТЕЛ*. Реж. Н. Романченко, опер. Н. Романченко, А. Лисенко (документальний фільм).
13. **«Сірий птах»**, 2016, 15 хв., виробн.: *Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Реж. і сцен. Я. Гонтар, опер. А. Купчинський. В ролях: Ю. Хробуст, Л. Островська, Н. Кудрявцева, інші.
14. **«І буде весна»**, 2016, 8 хв., виробн.: *Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Реж. і сцен. О. Степашко, опер. Є. Пирожкова. В ролях: В. Савчук, О. Олексій, В. Николенко, інші.
15. **«Холодна м'ята»**, 2016, 8 хв., виробн.: *Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Реж. і сцен. О. Пономаренко (на основі новели Г. Тютюнника «Холодна м'ята»), опер. В. Явдошук. В ролях: С. Горний, В. Шабатура, Г. Морозова, інші.
16. **«За межу»**, 2017, 15 хв., виробн.: *Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Реж. і сцен. О.

Пономаренко (на основі твору В. Шевчука «Птахи з невидимого острова»), опер. О. Маловицький. В ролях: А. Кравченко, А. Пономаренко, О. Єна, О. Замятін, інші.

17. «Слово», 2017, 32 хв., виробн.: *Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Реж. І. Висневський, сцен. І. Висневський, А. Скрипець, опер. А. Миронюк. В ролях: В. Мамчур, Ю. Петруш, Ю. Потапенко, О. Примагенов, Н. Коротка, інші.

18. «Шляхетні волоцюги», 2018, 103 хв., виробн.: *«Ganzafilm Production»*, *Держкіно*. Реж. О. Березань, сцен. Т. Боровик, Д. Наумов, опер. Ю. Король. В ролях: І. Гришак, І. Шаран, Ю. Хвостенко, інші.

19. «Дике поле», 2018, 120 хв., виробн.: *«Limelite»* (київ), *«Film Brut»* (Цюрих). Реж. Я. Лодигін, сцен. С. Жадан, Н. Ворожбит, Я. Лодигін (на основі роману С. Жадана «Ворошиловград»). В ролях: О. Москаленко, В. Ямненко, О. Горбунов, Р. Хазіпова, інші.

20. «Толока», 2019, 110 хв., виробн.: *ТОВ «Іллєнко Фільм»*. Реж. і сцен. М. Іллєнко, опер. О. Кришталович. В ролях: І. Іллєнко, Д. Лінартович, Б. Бенюк, О. Примогенов, Д. Рибалевський, інші.

21. «Мої думки тихі», 2019, 104 хв., виробн.: *Toy Sinema*. Реж. А. Лукіч, сцен. А. Лукіч, В. Кальченко, опер. І. Єгоров. В ролях: І. Вітовська, А. Лідаговський, інші.

22. «Максим Оса та золото Песиголовця», 2020, 103 хв., виробн.: *Кіностудія дитячих та юнацьких фільмів ім. О. О. Ханжонкова*. Реж. М. Латик, сцен. А. Бабік, М. Латик, І. Баранько, опер. К. Пономарьов, Т. Дуднік. В ролях: В. Кухарський, О. Макеєва, В. Гурін, С. Деньга, інші.

23. «Червоний», 2020, 110 хв., виробн.: *«ІнсайтМедіа»* (Україна), *«Artbox»* (Литва), *Одеська кіностудія* (Україна). Реж. З. Буадзе, сцен. А. Кокотюха, опер. О. Земляний. В ролях: М. Береза, О. Шульга, О. Мавриць, Л. Тищенко, інші.

24. «Памфір», 2022, 102 хв., вироб.: *«BOSONFILM»*, *«Mainstream Pictures»* (Україна), *«Les Films D'Isi»* (Франція), *«MADANTS»* (Польща), *«Quijote»* (Чілі).

Реж. і сцен. Д. Сухолиткий-Собчук, опер. М. Кузьменко. В ролях: О. Яцентюк, С. Потяк, С. Кирилова, І. Шаран, О. Ярема, інші.

25. «Довбуш», 2023, 120 хв., виробн.: *Pronto Film*. Реж. О. Санін. сцен. О. Санін, В. Портяк, опер. С. Михальчук. В ролях: С. Стрельніков, О. Гнатовський, Д. Плахтій, А. Бузек, М. Костюкевич, Р. Держипольський, інші.

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕАТРУ, КІНО І ТЕЛЕБАЧЕННЯ ІМЕНІ
І. К. КАРПЕНКА –КАРОГО МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

СПЕЦІАЛЬНИЙ КУРС

**ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
СВІТОГЛЯДУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ
РИС СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПЕРСОНАЖА В
АУДІОВІЗУАЛЬНИХ МИСТЕЦТВАХ**

Методична розробка за тематикою творчого мистецького проекту

Пономаренко Олександр Анатолійович

Творчий керівник: Вітер В. П.

Заслужений діяч мистецтв України, доцент, завідувач кафедри режисури
телебачення

Науковий консультант: Журавльова Т. В.

Кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри кінознавства

КИЇВ – 2025

Анотація. Спеціальний курс «Особливості українського національного світогляду та їхній вплив на формування поведінкових рис сучасного українського персонажа в аудіовізуальних мистецтвах» допоможе розширити уявлення про нові форми та методи у вихованні здобувачів вищої освіти у галузі аудіовізуального мистецтва та виробництва в сфері практичної реалізації поведінкових моделей екранних персонажів; набути нових теоретико – практичних навичок і вмінь, а також сформулювати метод набуття життєвої правди майбутніми екранними героями, що допоможе в процесі успішної реалізації творчого задуму.

Курс призначений для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво».

Тривалість курсу – один семестр.

Мета курсу – сформувати загальні уявлення та оволодіти навичками створення поведінкової моделі екранного героя – носія актуальних тем аудіовізуальних творів.

Здобувачі курсу мають **знати**:

- причинно–наслідкові принципи прояву психофізичної реакції персонажу при зіткненні з конфліктним середовищем;
- принципи взаємозалежності поведінкової природи екранного персонажу та адаптивних засобів, що були сформовані під впливом дії конфліктного середовища;
- загальні аспекти природи страху як основного елементу збудження емоційного відгуку при конфліктному зіткненні героїв;
- специфіку синкретичної природи образу екранного героя;
- якісні ознаки поведінки екранного героя різної психоемоційної організації.

У результаті проходження спеціального курсу індивідууми мають **уміти**:

- досліджувати вплив середовища (природний, суспільний, історичний) на поведінкову природу персонажу;
- моделювати перипетії в структурній системі екранної історії, які максимально загострюють рівень тиску на емоційний світ героя та провокують до неочікуваних рішень та вчинків;
- створювати поведінкові образи персонажів, що належать до різних таборів конфлікту – протагоністів та антагоністів;
- реалізовувати природу поведінкового прояву характеру екранного персонажу за рахунок зіткнення з подразником в зоні максимальної вразливості, що обумовлена синергією впливу власного больового досвіду, спостереженого та успадкованого;
- створювати образне рішення сутнісних ознак персонажу за допомогою екранних засобів виразності: руху, кольору, світла, темпо-ритму, звуку, крупності, психології проживання виконавця;
- проводити селекцію виражальних засобів екранного видовища задля створення цілісного характеру екранного героя.

Питання спецкурсу

РОЗДІЛ 1. Процес створення екранного образу героя: напрямки дослідження, селекція виражальних засобів екранного мистецтва

Тема I Основні положення курсу

- 1.1. Введення в спеціальний курс.
- 1.2. Роль і значення спеціального курсу з дисципліни в структурній системі освітньо-професійної програми фахової підготовки для режисерів екранних мистецтв.
- 1.3. Мета та завдання. Ключові сегменти курсу: загальний огляд розділів і тем.

Тема II Поведінка. Аспекти впливу на причини формування

- 2.1. Поведінка. Проявлення характеру екранного героя.

- 2.2. Конфлікт – головна умова проявлення поведінкової моделі екранного героя.

Тема III Історичні чинники впливу на формування поведінкової моделі героя

- 3.1. Структура та значення історичного контексту в процесі створення поведінкового образу екранного героя.
- 3.2. Колективні тригери у процесі формування поведінкової моделі екранного героя.

ТЕМА IV Визначальна роль середовища у процесі формування поведінки героя

- 4.1. Культурне середовище – визначальний аспект формування ціннісного світогляду екранного героя.
- 4.2. Характер героя – сукупність поведінкових реакцій при зіткненні світоглядної позиції героя з конфліктним середовищем.

РОЗДІЛ 2. Селекція засобів виразності аудіовізуального мистецтва в процесі створення поведінкової моделі образу екранного героя.

ТЕМА V Основні засоби екранної виразності в процесі творення екранного образу персонажа

- 5.1. Виконавець – головний носій теми екранного твору. Значення. Потенційні ризики.
- 5.2. Художнє рішення образу екранного героя. Значення. Способи та методи використання.
- 5.3. Пластичне рішення образу екранного героя. Значення. Способи та методи роботи .
- 5.4. Музичне рішення образу екранного героя. Тематичне розкриття персонажу.

ТЕМА VI Вплив жанрового рішення на поведінковий прояв екранного персонажа

- 6.1. Жанр – система координат в процесі селекції поведінкових ознак при створенні образу екранного героя.
- 6.2. Зовнішній образ екранного героя як спосіб реалізації конфлікту.
- 6.3. Поведінка. Мотивуючі фактори впливу.

ТЕМА VII Конфлікт як основний механізм прояву поведінки екранного героя

1. Конфлікт. Рівні конфлікту. Динаміка розвитку. Способи реалізації.
2. Антагоністи. Роль та значення. Вимоги до поведінкової природи.

ТЕМА VIII Психологічні чинники впливу на формування поведінкових реакцій героя екранного твору

1. Страх. Природа походження. Механізм прояву. Визначальна роль в побудові конфлікту в екранному творі.
2. Моделювання конфліктів у відповідності ментальній приналежності героя екранних творів до певної етнічної групи. Роль культурних орієнтацій.

Форми навчання

Лекції, практичні та індивідуальні заняття, а також самостійна робота.

Тематика практичних занять

1. Вплив природних чинників на формування поведінкових проявів українського екранного героя.
2. Види конфлікту. Рівень. Масштаб. Спосіб реалізації.
3. Механізм впливу антагоніста на поведінковий прояв екранного героя. Селекція поведінкових ознак. Діапазон впливу.
4. Засоби екранної виразності в процесі реалізації поведінкового образу героя.
5. Моделювання образу екранного героя за рахунок селекції специфічних проявів поведінки в процесі роботи над перекладом літературного твору засобами екранної виразності.
6. Моделювання конфліктів для максимального прояву поведінкової природи персонажа в розкритті теми екранного твору.

Питання для самостійної роботи

1. Основні засади спеціального курсу.
2. Дослідження природи зіткнення протагоністів та антагоністів як представників конфліктних ціннісних орієнтацій.
3. Тенденції зміни поведінкового прояву екранного героя в різні періоди історії українського кінематографу. Тематичне розкриття.
4. Вплив розвитку технічних можливостей засобів реалізації екранної виразності в процесі створення образу екранного героя.
5. Прогнозування актуальних тем аудіовізуальних творів в контексті суспільного запиту. Пошук образного рішення героя як головного носія теми екранного твору.

Орієнтовний перелік питань для підсумкового контролю

1. Вплив історичних подій, що мали місце у формуванні світогляду героя, на селекцію поведінкових ознак головного носія теми екранного твору.
2. Засадничі принципи створення конфлікту засобами екранної виразності.
3. Кореляція природи страхів персонажу та прояву поведінкових реакцій екранного героя.
4. Прогнозування актуальності тем аудіовізуальних творів на підставі аналізу суспільного запиту глядацької аудиторії та його образного втілення в екранних творах.
5. Принципи селекції засобів виразності в процесі створення образу екранного героя. Принцип комбінаторної взаємодії. Акцент.
6. Динаміка зростання рівню напруги в масштабуванні конфлікту через поведінкові прояви героїв екранних творів.
7. Авторський погляд в реалізації образного рішення екранного героя. Недоліки та позитивні аспекти.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Ворожейкін Є. Візуальні стратегії сучасної екранної культури: філософсько-антропологічний аспект: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04. Нац. педаг. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 210 с.
2. Горпенко В. Архітектоніка фільму: Кадр. Монтаж. Фільм: питаннярежисерської майстерності. Київ : ДІТМ. 1997. 231 с.
3. Гулевський С. Трансформація соціального дискурсу телевізійних серіалів у сучасному медіа-просторі: дис. ... канд. філософ. наук. : 09.00.04. Харк. Нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2021. 187 с.
4. Зубавіна І. Трансформація біблійних міфологем в українському кіно. *Кіно-Театр*. Вип. 6. 1996. С. 23–25.
5. Зубавіна І. Кіноархітипіка як ядро екранного наративу. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. Вип. 16. 2015. С. 75–83.
6. Кісін В. Життя, актор, образ. Київ : *КМ Academia*. 1999. 268 с.
7. Кісін В. Режисура як мистецтво та професія. Київ : *КМ Academia*. 1999. с. 267.
8. Ковтун Н. Архетип культурного героя в українській духовній традиції: історико-філософський контекст : дис. канд. філософ. наук : 09.00.05. Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008. с. 188.
9. Ковтун Н. М. Рефлексія архетипу культурного героя в українській духовній традиції. *Українська полоністика*. 2007. Вип. 3–4. С. 60–72.
10. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або, Дефект головного дзеркала. Київ : *КМ Academia*. 1999. 29 с.
11. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*. Т. 2. 1995. С. 708–718.
12. Купчишина В., Макогончук Н. Психологічні підходи визначення змісту поняття національний характер та використання його іншими науками.

Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Вип. 1(12). С. 176–193.

13. Мурована К. Багатогранний герой – запорука творчого та комерційного успіху ігрового твору. Київ : *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. 2016. 76 с.
14. Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. Київ : *Український письменник*. 2014. 360 с.
15. Наугольник Л. Психологія стресу. Львів : *Львівський державний університет внутрішніх справ*. 2015. 324 с.
16. Нельга О. В. Теорія етносу: курс лекцій. Київ : *Тандем*. 1997. 368 с.
17. Погребняк Г. П. Авторський кінематограф у художній культурі другої половини ХХ- початку ХХІ століття / Автореф. дис. назд. Наук. Ст. докт. Мистецтвознавства, Мін.культ. та інформ. політ. Укр. Нац. Акад. кер.кадр. культ. та мист., Київ, 2021, 40 с.

Додаткова:

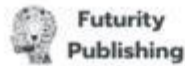
1. Аристотель Поетика Трактат. Харків : Фоліо. 2018, 160 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т., т. 2, Либідь, Київ, 1993, 282 с.
3. Ранк Отто Міф про народження героя. Київ : *Академічний проект*. 1997, 328 с.
5. Сапольськи Р. Біологія поведінки. Київ : *Наш формат*. 2021, 672 с.
6. Фон Франц М.-Л. Архетипічне вимірювання психіки. Київ : *Спадщина*. 2018, 198 с.
7. Юнг К. Психологічні типи. Університетська книга. Київ : *Сварог*. 1998, 752 с.
8. Bezruchko O., Stepanenko N. Cinema as a Basis for the Formation / Creation of Modern National Identity. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Audiovisual Art and Production*, 2024. Vol. 7. № 1. P. 20–30. <https://doi.org/10.31866/2617-2674.7.1.2024.302756>

9. Wundt, W. Elemente der Völkerpsychologie: Grundlinien einer psychologischen Entwicklungsgeschichte der Menschheit, Leipzig: *Kröner*. 1912. 544 s.

Додаток Б

	Національна академія мистецтв України Національна академія наук України Інститут проблем сучасного мистецтва Зеленогурський університет (Польща) Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського	
СЕРТИФІКАТ підтверджує, що Пономаренко Олександра взяла участь у міжнародній науковій конференції «УКРАЇНА ТА ЄВРОПА. КУЛЬТУРА В ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКАХ СЬОГОДЕННЯ» що відбулася в рамках Програми спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії мистецтв України «Мистецький простір і культурна динаміка України у вимірах людського» 20-21 вересня 2023 року Сертифікат забезпечує 0,4 кредитів ECTS		
Директор Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України		Igor SABCHUK
 ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ	Посвідчення №254 від 25 квітня 2023 р.	

Додаток В

Date: 13, November 2023

Dear, Oleksandra Ponomarenko.

Thank you for submitting theses to the conference **Global Innovations and Collaborative Solutions in Contemporary Science**.

We have the pleasure to inform you that your theses are at the review stage.

Title of the article: **"Behavioral manifestation of cultural orientations of the Ukrainian screen hero in modern audiovisual works"**.

Authors: **Oleksandra Ponomarenko.**

Regards,
Yaroslav Tsekhmister
Editor in chief

If you have any questions, please do not hesitate to contact with us.

Email
info@futurity-publishing.com

Website
futurity-publishing.com

Address
Poland, Lodz, ul. Stefan Żeromski,
number 53, 90-625

9 0 7 2 4 5 6 4 8
3 6 9 6 9 5 6 0 2

Додаток Г

Афіші апробацій мистецької складової творчого мистецького проекту

24 25 26
травня 17:00

КНУТКІТ ім. І. К. Карпенка-Карого,
Інститут екранних мистецтв, кафедра режисури телебачення

НІ ОБІЦЯНОК ПРОБАЧЕНЬ

**ПОКАЗ АКТОРСЬКИХ РОБІТ
МАЙСТЕРНІ «ЧОРНОРОБИ»**

Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту

Пономаренко Олександра Анатоліївна
Викладач-режисер
Здобувач освітньо-творчого ступеня доктора
мистецтва, аспірантка кафедри режисури
телебачення КНУТКІТ ім. І. К. Карпенка-Карого

РТБ-2
409 аудиторія

2023

Додаток Д

Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту

Особливості українського національного світогляду та їхній вплив на формування поведінкових рис сучасного українського персонажа в аудіовізуальних мистецтвах

В ролі Міріам - Пономаренко Олександра Анатоліївна
Здобувач освітньо-творчого ступеня доктора мистецтва, аспірантка
кафедри режисури телебачення КНУТКіТ ім. І. К. Карпенка-Карого

7 грудня 2021р.

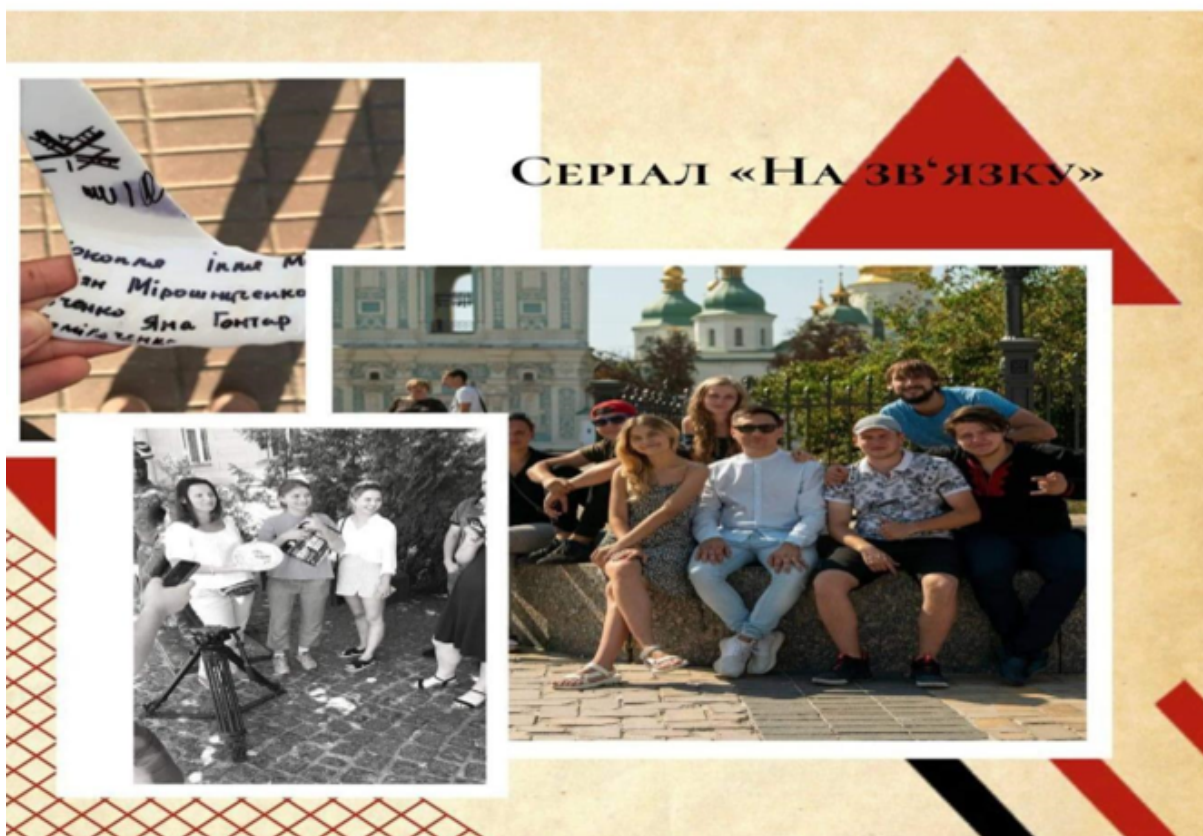
Національний центр театрального мистецтва ім. Леся Курбаса

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02N9gLX9i4iVkyZkhjuSMhBSB2b6dSfifR1CEao6oenxLMnqsYhSaLBSnBGGSKkjFjl&id=220348832212040

Додаток Е

Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту
Особливості українського національного світогляду та їхній вплив на формування
поведінкових рис сучасного українського персонажа в аудіовізуальних мистецтвах

Режисер та автор сценарію Пономаренко Олександра
Здобувач освітньо-творчого ступеня доктора мистецтва, аспірантка кафедри режисури
телебачення КНУТКиТім.І.К.Карпенка-Карого

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0YahpAPUmA1ckjtG1sFK1bEisGS6tFLd2MuQ74t2xYVaCmWDePDfuKzw5PFC6Gjk5l&id=220348832212040

Додаток Є

Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту

Особливості українського національного світогляду та їхній вплив на формування поведінкових рис сучасного українського персонажа в аудіовізуальних мистецтвах

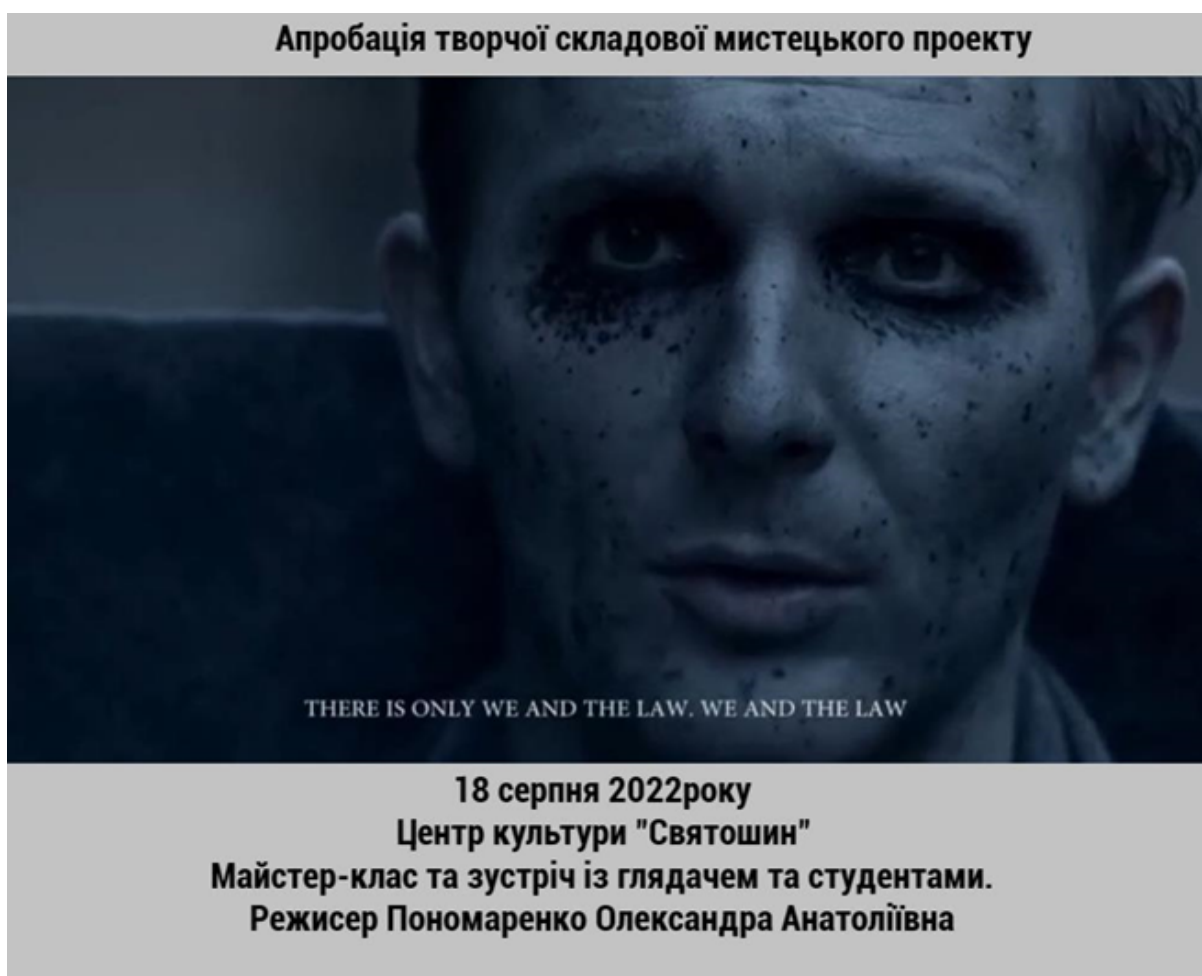
Режисер та автор сценарію
Олександра
Здобувач освітньо-творчого ступеня
доктора мистецтва, аспірантка
кафедри режисури телебачення
КНУТКіТіМ. І.К. Карпенка-Карого

Київська Мала Опера
10 грудня 2021 року

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid09PEe1X9MeJTUVvPVpy1VF3eND1YQfzAgMXXuVAyWHrXZJXdbNJhcGsfZWnZ2QDl&id=2203488322120

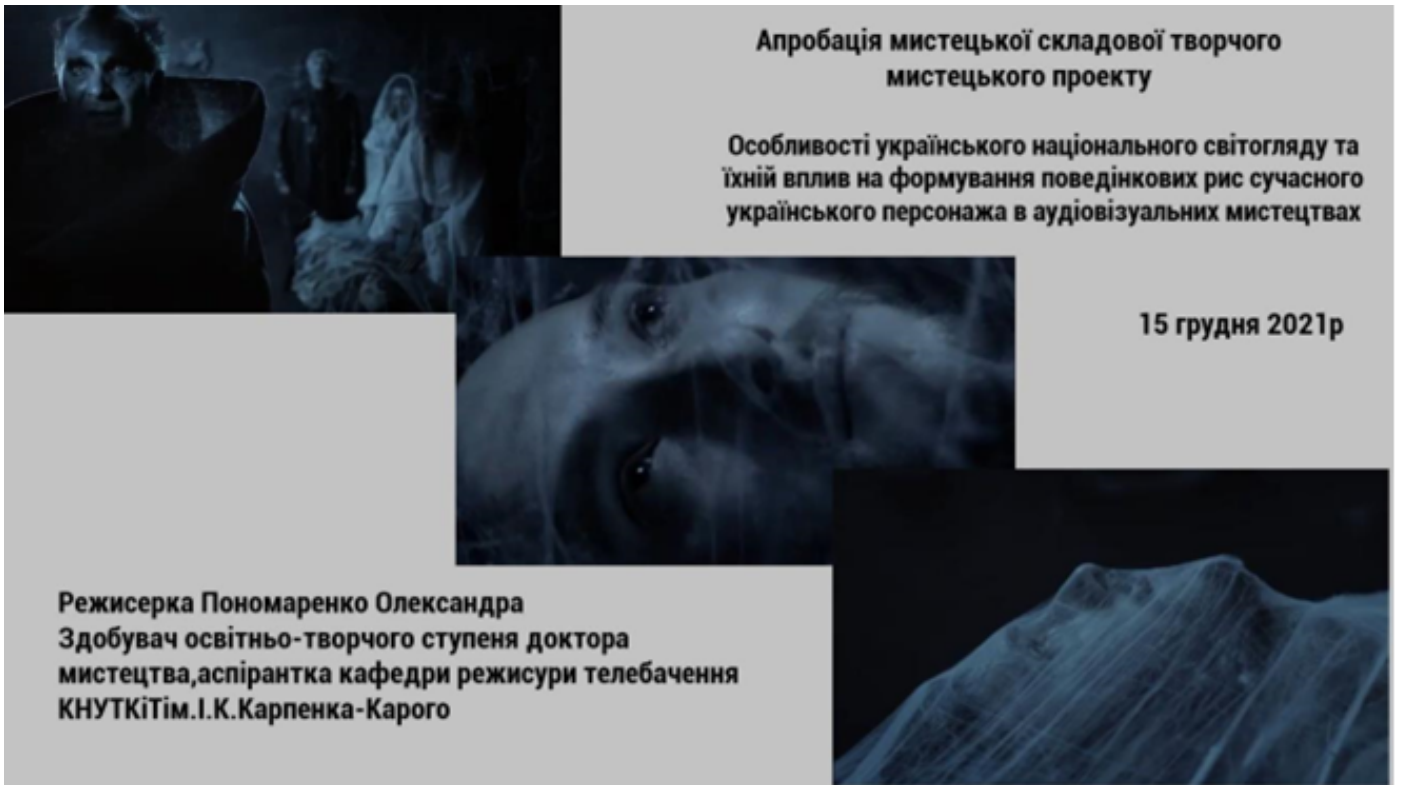
40

Додаток Ж

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0GbjHncZvqHCoq4DkFkwYyY2WuuAfDUdZKc52zjqBUpmtUKsnMxgpsuYrkhLc17AVl&id=220348832212040

Додаток 3

Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту

Особливості українського національного світогляду та їхній вплив на формування поведінкових рис сучасного українського персонажа в аудіовізуальних мистецтвах

15 грудня 2021р

Режисерка Пономаренко Олександра
Здобувач освітньо-творчого ступеня доктора мистецтва, аспірантка кафедри режисури телебачення КНУТКи Тім. І. К. Карпенка-Карого

https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02K3A13r3ue4BEcFAbtbjp9aabELsCfprDM2esBQTF9nzJQz8TqcJqK7pAEzUWQCYBI&id=220348832212040&paipv=0&eav=AfZ1uMqbB3zURkICnNHDenfbA3WsrzLokQ6K4oMrQAwUkjlSsDI ZzSFM8olwARAsQxc&_rdr

Додаток И

https://www.facebook.com/watch/?extid=CL-UNK-UNK-UNK-AN_GK0T-GK1C&v=452690463635178

Додаток І

https://www.facebook.com/vitryak/videos/3273499482920544/?extid=CL-UNK-UNK-AN_GK0T-GK1C&ref=sharing

Додаток І

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0vMwPw7n5HdhoeBdbAJ

R2

[51ATAgRVSjoAywKdUwwFY9oPdN1hmVujuiCYPLN7tkTjl&id=22034883221204](https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0vMwPw7n5HdhoeBdbAJ51ATAgRVSjoAywKdUwwFY9oPdN1hmVujuiCYPLN7tkTjl&id=22034883221204)

0

Додаток Й

КНУТКіТ імені І. К. Карпенка-Карого,

КНУТКіТ імені І. К. Карпенка-Карого
Інститут екранних мистецтв
Кафедра режисури телебачення

**КРИХКІ
СЕРЦЯ**

17 грудня 2023 рік
15.00
Євгена Коновальця
18
114 аудиторія

ПОКАЗ ЕКРАННИХ РОБІТ

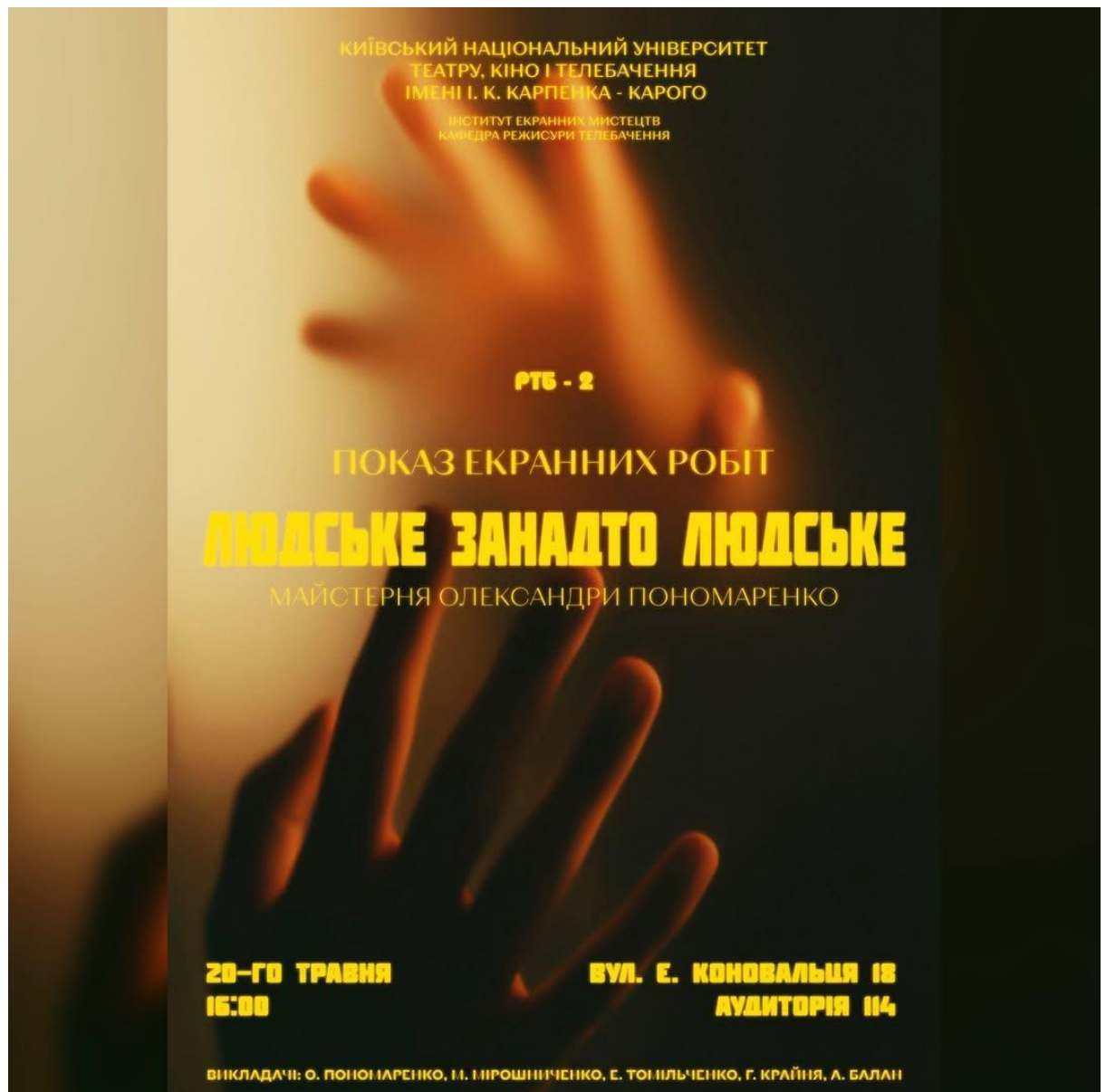
РТБ-2

Викладачі: О.Пономаренко М.Мірошніченко А.Балан Г.Крайня В.Галицький

Додаток К

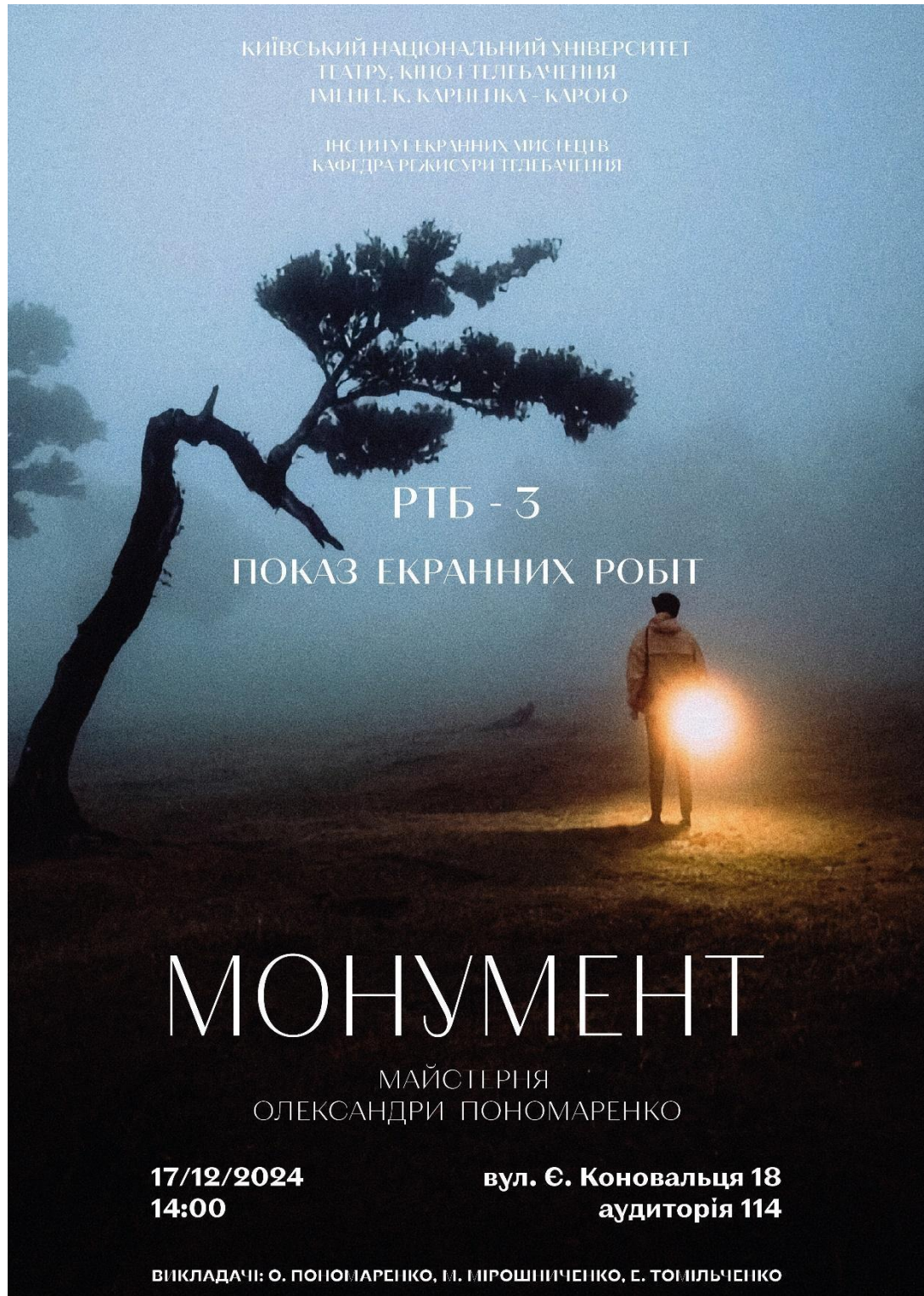
Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту зі студентами другого курсу кафедри режисури телебачення майстерня Пономаренко О. А.

Додаток Л

Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту зі студентами другого курсу кафедри режисури телебачення майстерня Пономаренко О. А.

Додаток М

Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту зі студентами третього курсу кафедри режисури телебачення майстерня Пономаренко О. А.

Апробація мистецької складової творчого мистецького проекту з акторами
народного музичного дитячого театру «FANTAZIANEW»

<https://youtu.be/TqyWEJR2keM?si=WKu8CXBRvdYb7OBA>

<https://youtu.be/f46uxdTUNII?si=zqBzObXKDww5iTjr>

<https://youtu.be/m1hQ8zZGsrQ?si=Q3iQ8tBePCkyFj3s>